

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. ASKOV

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1990

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
1991

DANMARKS
PÆDAGOGISKE
BIBLIOTEK

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1990

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
1991

ASKOV
FÆRLLINGE

Omslaget tegnet af *Hans Chr. Høier*

P. J. SCHMIDT A/S, VOJENS

Tale ved jubilæumsfesten lørdag d. 6. oktober 1990

Udertiden bliver man spurgt, hvad i grunden det særlige ved Askov Højskole er – i forhold til andre højskoler. Der er eet – og muligvis kun eet – helt klart svar på dette spørgsmål: Det særlige ved Askov Højskole er historien, ikke faget, men skolens historie.

Ja, men det særlige nu, i vor tid? Svaret er det samme: det er historien.

Giver man sig til at beskrive, hvad der sådan undervises i, emner og kurser o.s.v. er det ikke særlig specielt. Det meste forekommer også på andre højskoler og uden for højskolen.

Men det afgørende er måden, ikke undervisningsmetoder og deslige, men ånden i foretagendet. Og den slags skabes af historien, den historie, der begyndte her for 125 år siden, og som man ved en lejlighed som denne naturligvis kun kan omtale i store linier. Men lad mig nævne nogle få, men væsentlige begivenheder fra skolens tidlige historie, som i særlig grad har bidraget til at give skolen dens præg frem til vor tid.

Det er ofte sagt, at hvad der skete i 1865, var at højskolevirksomheden i Rødning blev flyttet her til Askov. Men det er lidt for enkelt at sige det på den måde, for Askov Højskole var – helt fra starten – ikke bare en videreførelse af Rødning Højskole, skønt det var den samme lærerkreds, der fortsatte her, og på trods af at Chr. Flor støttede flytningen og lod den nye skole antage navnet »Flors Højskole«.

Man havde taget ved lære af Kold, der holdt højskole for karle om vinteren og piger om sommeren. Sådan blev det også her, ja man tyvstartede med et lille pigehold allerede sommeren 1865. Som den officielle begyndelse regnedes dog karleskolens start 3. november. Men også de følgende some

holdt man pigeskole og det blev et fast led i skolens undervisningsplan. Dyrlæge Rasmus Fenger, der ellers tog sig af landbrugsundervisningen, som han havde gjort det i Rødning, fik i Askov også til opgave at undervise sommerpigerne i botanik, skønt han, som han sagde, ellers ikke anså sig for skikket til at læse med piger.

En anden forskel var den, at kostforplejningen her overgik til forstanderens husholdning, modsat hvad tilfældet var i Rødning. Det gav i langt højere grad skolen karakter af et hjem. Igen en tilnærmelse til den koldske måde at drive højskole på. Også afstanden til vækkelserne var mærkbart formindsket, en fortsættelse af en udvikling, der dog allerede var begyndt i Rødning, og som i betydelig grad må tilskrives Jens Lassen Knudsens indflydelse.

Men hvad der mere end noget andet har været bestemmen-
de for denne skoles udvikling, var starten på »Den udvidede højskole« i 1878. Nye fag kom til, og naturvidenskaben fik snart en stærk stilling på skolen, først og fremmest takket være Poul la Cour. Og en tradition blev skabt, som har holdt sig til i dag.

Der kom desuden gang i opbygningen af et virkeligt bibliotek. Her var det Poul Bjerge, som udførte pionerarbejdet. Det frelste skolen fra at havne i den misforståede mistænkeliggørelse af det skrevne ord. Bøger er jo trods alt »gode venner i baghånden«, som Grundtvig sagde, ofte til stor hjælp for den levende vekselvirkning.

Der kom piger på vinterskolen, og man begyndte således på et tidligt tidspunkt at holde blandet skole, selv om der skulle gå endnu omkring 75 år, inden barrieren ved midtergangen i foredragsalen blev brudt. Det sket nogenlunde samtidig med, at sommerpigeskolen ophørte og blev erstattet af et 3-måneders kursus af samme type som vinterskolen.

Endelig medførte indførelsen af den udvidede højskole begyndende ændringer i elevflokkens sociale sammensætning. Husmænd og håndværkere dukkede op i større tal end almindeligt på højskolerne, vel sagtens fordi de så nogle muligheder i den udvidede højskole, som bondestanden ikke i samme grad havde brug for. Mange har da også fundet sig et leve-

brød via et eller flere ophold på Askov. Nogle blev redaktører, politikere eller forfattere, mens andre benyttede Askovuddannelsen som et springbræt til en videre uddannelse.

Man har altid på denne skole tillagt fagene stor betydning. Ikke sådan at forstå at lærerne nødvendigvis skulle have en formel uddannelse i deres fag. Dette krav har man som den øvrige højskole ikke ønsket at underkaste sig, tværtimod. Heller ikke de sædvanlige faggrænser har man dyrket, endsi-ge ønsket at respektere i det arbejde, der gennem de 125 år har været udført her. Derimod har det altid været regelen, at lærerne havde hver deres særlige felt, som hver især dyrkede såvel i som uden for undervisningen under den synsvinkel, at fordybelsen ikke spærrer, men åbner vejen til det universelle.

Trods den førnævnte tilnærmelse til det koldske ved flytningen til Askov, så har man dog her aldrig kunnet skille det »at oplyse« og »at oplive«. Hvad det angår holdt man sig til Grundtvig, som et sted formulerer sagen på følgende måde:

»Nu at vække et folk, der ikke blot af naturen har et godt sovehjerte, men som går i søvne og drømmer, det er lysvågent, det er vist nok en stor kunst, som langt overgår vor forstand, og folk, der går i søvne, kan desuden let komme til skade, når man kalder højt på dem, så man gør bedst i at bie med sine gode råd, til de vågne af dem selv, men til lykke vågner også i vore dage alle folk efterhånden ligesom af dem selv.«

Gælder det sidste også i dag? Det er en ny tid, og højskolen må orientere sig mod nye opgaver. Og der er nok af dem. Både fagbevægelse og erhvervsliv har i de senere år vist interesse for højskolen, og fra udlandets side er opmærksomheden – om hele den folkelige, danske oplysningstradition – i tilsvarende vækst. Højskolen må i denne tid tage mange nye initiativer. Ikke for at vække folk, der sover, men for at være til stede, når de vågner.

Men er det ikke en belastning at have en sådan tradition i ryggen, som vi og også andre gamle skoler har?

Ikke hvis man forholder sig rigtig til den, arbejder ud af

den i stedet for at kredse om den. Så kan traditionen, historiens ballast være en fordel. Så behøver man ikke bruge al energi på at finde ud af, hvem man selv er, men kan i stedet koncentrere sig om opgaverne.

Og der vil være nok at gøre for højskolen endnu – i en lang fremtid, ja spørgsmålet er, om man overhovedet i dag kan få øje på andre uddannelsesinstitutioner, der i samme grad som højskolen med rette kan siges at repræsentere det universale, efter at det store projekt, som blev sat i gang i Athen i det 4. århundrede før Kristi fødsel, har lidt skibbrud i nyere tid, nemlig tanken om universitetet som rammen om det universale, det fællesmenneskelige. Grundtvigs Göteborgstanke er en historisk version af det samme projekt, men også den er forblevet en utopi.

Den eneste utopi om universel oplysning, som i hvert fald delvis er blevet til virkelighed, er højskolen, som vi har kendt den i Danmark i mere end 125 år. Lad os derfor værne om den, og gøre hvad vi kan for på en ny tids vilkår at være tilstede overalt, hvor folk nu begynder at vågne.

Og lad os ønske hinanden til lykke med vor højskole, med denne skole – og hele den danske folkehøjskole.

Højskoleforstander, *Hans Henningsen*.

Tale ved Askov Højskoles 125-års jubilæum

Det er en kendt sag, at hver eneste af landets folkehøjskoler altid har villet insistere på at være helt sin egen. Og ingen enkelt skole har derfor kunnet repræsentere alle skolerne. Alligevel har det i det mindste altid været særlig interessant, hvad der skete på Askov, og hvad de sagde og mente på Askov.

Vi kender det også fra andre områder: Københavns biskop er den første blandt ligemænd. Det vil sige: Han er ikke noget særligt, men er alligevel noget særligt.

I min lykønskning til Askov Højskole i 125-året tænker jeg bl.a. på det særlige at det er en skole, der er blevet set hen til. Men at det samtidig er en skole, der har været særlig udsat for kritik. Det er vilkårene ved at spille en væsentlig rolle.

Hvis man interesserer sig bare en smule for højskolehistorie, bliver man meget hurtigt klar over, at hvad der er sket på disse skoler, har altid været et personligt anliggende for de mennesker, der har været indblandet, hvad enten de har været lærere eller elever. Og fordi det har været et personligt anliggende, er det aldrig blevet ligegyldigt. Derfor har højskolerne da også altid haft deres egen opgave til debat. For udenforstående har det sikkert undertiden virket selvoptaget.

For skolernes egne folk har det været en selvfølge og en nødvendighed. Og i disse overvejelser og i denne debat har Askov for det meste haft en central stilling.

Alle kender vi vist Ludvig Schrøders bestemmelse af folkehøjskolens opgave: *»Der hvor lærerens evne og elevens trang mødes, der ligger højskolens gerning«*.

Dette udsagn siger meget om folkehøjskolens egenart. Den er ikke en systemskole, men en skole, hvor det personlige spiller den afgørende rolle. Hvad der kommer ud af det, beror på den lærer og den elev, der mødes på højskolen.

Derfor må skolen også hele tiden have under overvejelse, hvad indholdet af dette møde skal være.

Jeg har i øvrigt i den forbindelse ladet mig fortælle, at Ludvig Schrøders kendte formulering oprindeligt lød anderledes.

Formuleringen stammer fra en tale, han holdt på et nordisk højskolemøde i Oslo allerede i 1872. Og ordene faldt dengang således: »*Der hvor folkets trang, som kan være forskellig på forskellige steder og til forskellige tider, møder lærernes evne, der ligger højskolens gerning*«.

Det er Arnfred, som har gjort opmærksom på, at Schrøders definition findes i to udgaver, og at Schrøder selv stod inde for dem begge – blot på forskellige tidspunkter.

Og Arnfred giver den forklaring, at når Schrøder i Oslo talte ikke om elevens men om *folkets* trang, så var det med det i tankerne, at højskolens opgave er det medmenneskelige, det, der ligger ud over en selv og rækker ind i det medmenneskelige og det samfundsmæssige.

Da Schrøder senere taler om elevens trang, er vi nået hen i århundredets slutning – ind i individualismens periode, hvor opgaven blev at hjælpe den enkelte elev til at finde sig selv og sin egen placering.

Den opgave var nødvendig over for eleverne fra en bondestand, hvis liv var under forvandling, og hvor den enkelte nu engang måtte løses fra sin sammenhæng og blive sig bevidst på en ny måde.

Men – føjer Arnfred til – individualismen rummer den fare, at den enkelte kommer ind i en kredsning om sin egen dyrebare personlighed, og derfor: hvis højskolen i sit første århundrede betonedde den enkelte, så kommer den nok i sit andet århundrede til at betone fællesskabet.

Det siger Arnfred i 1944 i et foredrag om højskolens fremtid.

Det er påfaldende i hvor høj grad de samme hovedspørgsmål dukker op igen og igen i højskoledebatten. Sprogbrugen skifter nok, men sagen er den samme.

På Askov har der været en stadig overvejelse om, hvilken rolle fagene skal have.

På en skole skal der undervises i noget, altså må der være nogle fag. Arnfred sammenstiller i det nævnte foredrag den lærde skole og folkehøjskolen og siger i den forbindelse, at medens den lærde skole er analytisk, er folkehøjskolen syntetisk. Folkehøjskolen interesserer sig nok for fagene, men kun som led i en helhed – som små bidrag til besvarelsen af det store spørgsmål: Hvad er et menneske – hvad er dets mål og bestemmelse?

Arnfred fortsatte med et andet sted at sige, at folkehøjskolen er en skole, der fremhæver en forkyndelse – eller den er en forkyndelse, der træder frem i form af en skole, – og at det fælles i folkehøjskolerne kan samles i ordet »ånd«. – Arnfred afstår dog fra at definere eller uddybe dette begreb, vel af ængstelse for at blive for luftig.

Uden for kirken er det vel først og fremmest højskolen, som har dristet sig til at fastholde begrebet ånd som en væsentlig del af virkeligheden, – har brugt det uforklarlige til at forklare sig med.

Og netop det sker, når Knud Hansen et sted siger: *»Ånden beskæftiger sig ikke med tingene, men med den mening, der knytter tingene sammen«*.

Og dermed er vi fremme ved det, som forekommer mig at have været Askov Højskoles kendetegn igennem det meste af den tid den har eksisteret: bestræbelsen på at påvise og fastholde sammenhængen i en verden, der i de sidste 125 år er kommet til at hænge stadig mindre sammen.

Det gælder sammenhængen i de menneskelige forhold, sammenhængen mellem fortid og nutid, sammenhængen mellem den enkelte for folket, og måske også mellem den enkelte og samfundet.

Jeg vil citere endnu en Askov-forstander. Det er Hans Henningsen, som i en artikel i Dansk Udsyn netop tager udgangspunkt i den tiltagende mangel på sammenhæng i vores verden. Han påpeger, at der i vore dage tales meget om ansvar og ansvarlighed.

Det kan imidlertid forekomme meningsløst, fordi ansvarlighed forudsætter sammenhæng og orientering. Derfor må vi have mod til i vores undervisning, både i folkeskole og

folkehøjskole, at fortælle vore elever om de sammenhænge, der nu engang giver tilværelsen mening. Og vi må se i øjnene, at vi kan være nødt til at fortælle de kendte fortællinger, men nu med helt nye momenter inddraget.

Vi har f.eks. hidtil med meget selvfølelse fortalt historien om menneskehedens bestræbelse på at tage naturen i besiddelse. Nu ved det 20. århundredes slutning, må den historie fortælles igen. Den skal på ny igen skabe sammenhæng og orientering, men denne gang ikke for at tale til vores selvfølelse, men for at tale til vores ansvarlighed, så vi kan genvinde verden omkring os som den helt uundværlige partner i vores eksistens.

Og med dette slutes ringen for dermed er vi tilbage ved Ludvig Schrøder i 1872: at højskolens gerning er der, hvor folkets trang møder lærernes evne. Det forstår jeg ikke som udtryk for højskolens åndelige overlegenhed i forhold til folket, men som udtryk for, at højskolen som en del af folket har sin særlige opgave og sin særlige evne. Der er et fælles anliggende, som det er helt nødvendigt at mødes om.

Sådan et møde kan ikke finde sted i en åndelig overlegenhed i åndens eksklusivitet, men må indeholde en fælles bestræbelse på at finde den mening, der knytter tingene sammen.

Askov Højskole har prøvet meget i sine 125 år. Den har haft sine store perioder. Den har haft nedgangstider. Den har haft sine voldsomme kriser.

Ligegyldig har den aldrig været. Vi har sikkert alle en klar fornemmelse af, at i de år, der står for døren, bliver der brug for folkehøjskolen i en grad som måske aldrig før i dens historie. Jeg tror det.

Det skal derfor være mit ønske for Askov Højskole, at I fortsat må få brugt jeres evner på det, der er folkets virkelige trang.

Folkeoplysning og folkeoplysningslovgivning

En ikke ualmindelig opfattelse er, at folkelighed og folkeoplysning er Grundtvigs opfindelse eller opdagelse. Men det er naturligvis ikke rigtigt. Så længe der under vore himmelstrøg har levet mennesker og menneskelige ytringer, har der været folkelig oplysning. I hvert fald ved vi, at en væsentlig del af den ældste nordiske digtning og historie f.eks. har levet på Island som mundtlig overlevering i århundreder før nedskrivningen.

Den kendte og kyndige litteraturhistoriker Martin Larsen skriver i indledningen til sit store tobinds værk om Eddadigtningen:

»Som overalt i Eddadigtningen er også i visdomsdigtningen indtrykket broget og kvaliteten skiftende. På den ene side råd og advarsler fremsat abstrakt og docebende, på den anden visdom udtrykt konkret i et billede af livet skarpt opfattet, spotsk, med mange mennesketyper, selve erfaringens stof, hvor livsvisdom kan hentes.«

Han peger her på dobbeltheden af oplysning og livsbelysning som en vigtig side af den menneskelige formidling. Denne dobbelthed afspejler sig også i tekst og tone i Jydske Lov fra 1241. Under indtryk af oplysningstidens tankegang i 1700-tallet blev dobbeltheden nyformuleret og omsat i handling som f.eks. ved Stavnsbåndets ophævelse 1788, gennemførelse af landboreformer og oprettelse af børneskoler.

Folkeligt kom dobbeltheden til udtryk gennem De Gudelege Forsamlings åndelige frigørelse først i 1800-tallet og følgende deltagelse i det politiske liv i stænderforsamling og rigsdagssammenhæng.

Sammenfaldende hermed slog Grundtvig allerede i

1830'erne til lyd for udvikling af folkeoplysning og oprettelse af højskoler. Sådanne oplysningstanker omsattes bl.a. af digterpræsten Steen Steensen Blicher i Himmelsbjergmøderne fra 1839–44. (Iøvrigt overses uretfærdigt nok Blichers betydning for den folkelige udvikling).

I forlængelse heraf fulgte de store Skamlingsbankemøder, hvor især mødet 1844 satte sig spor i folkelig sammenhæng. Ved den lejlighed holdt Grundtvig sin programtale om den danske folkehøjskole, der nogle måneder senere skulle oprettes i Rødning. Allerede her påpegede Grundtvig nødvendigheden af en folkelig oplysning, en opfattelse han som medlem af den grundlovgivende forsamling forstærkede og begrundede. Han var usikker på, om befolkningen var moden og oplyst nok til et folkestyre. For ham var det derfor nødvendigt sammen med folkestyrets gennemførelse at udvikle en omfattende folkeoplysning, som kunne føre almuebefolkningen ud af den lokale snæverhed og befordre et oplyst og fællesskabsbevidst folk, som man sagde: Gøre almuen til folk. Denne opfattelse blev grund under vore folkeoplysningsbestræbelser siden.

Med ordene *oplyst* og *moden* dukkede dobbeltheden atter frem til overfladen. Påpegelsen af at folkeoplysningens opgave både var oplysning og livsbelysning kom til at præge højskolerne og derud fra det folkelige liv. Men selv om dobbeltheden var klart til stede på alle højskoler, var der stor forskel på, hvad man prioriterede højest. Nogen satte streg under det oplysende, andre lagde hovedvægten på det livsbelysende. Spændingen og samtalen herom har siden været latent i højskolekredse og i det folkelige liv og virke for via højskoletilknyttede politikere også at spille ind på lovgivningen.

Gennem mange år er der kommet en række love vedrørende det folkelige Danmark. Love f.eks. for friskoler, efterskoler og højskoler med afsmittende virkning på de offentlige skole- og undervisningsområder.

Behovet for styrkelse af den virksomhed, der lå uden for det egentlige undervisnings- og uddannelsessystem meldte sig i stigende omfang og fik vel sit første større lovudtryk i

»Lov om Ungdomsskole for unge mellem 14 og 18 år« af 4. juli 1942.

Denne lov var ny i tanken og et tilbud til den del af ungdommen, der efter tidens sædvane sluttede skolegangen med 7. klasse. Men loven var også en samfundsopbakning af folkeligheden. Lovens ophavsmand højskolemanden Johannes Novrup fremhæver i forordet til en bog om »Den Danske Ungdomsskole« atter folkeoplysningens dobbelthed.

»Og – hvad der måske er det allervigtigste – man har flere steder haft frit samvær med de unge efter timerne, så skolen oplevedes som et lille samfund af lærere og elever ... Således synes skolen at være på vej til at blive, hvad enhver skole bør være, et sted, hvor der ikke blot læres, men også leves.«

Den påpegede dobbelthed af oplysning og livsbelysning blev efterfølgende et princip for den lovgivning, der fandt sted for at styrke den enkelte og det folkelige Danmark.

Folkeoplysningslov i svøb.

Det var ikke tilfældigt, at den første direkte folkeligt sigtende lov, Ungdomsskoleloven, blev udformet og vedtaget under den tyske besættelse. Besættelsestidens udefra kommende tyske tryk og den politiske umyndiggørelse bevirkede en folkelig bevidstgørelse og rejsning. Man forstod mere eller mindre bevidst, mere eller mindre erkendt, hvad der stod på spil. En folkelig styrke, et folkeligt nybrud gjorde sig gældende og kom til udtryk på mange områder.

Selv om det ikke var så dybtgående reaktioner, fik algang, alsang og øget folkelig mødevirksomhed samlende virkning. Idrætten – især gymnastisk virksomhed – fik ny national betydning. En række litterære udtryk og teaterstykker trak tidens pågående politiske og menneskelige problemer frem til belysning og debat, alt medens den alvorligste del af rejsningen – modstandsbevægelsen gik til handling. En folkelig bevægelse, et folkeligt vejr gik over landet og skabte en samling, en samhørighed, som trods det stemningsbetonede og midlertidige smittede af på fremtiden.

Efter at den første selvbesindelse og det første onde indre opgør efter besættelsen havde fortonet sig noget, dukkede det ønske op at fastholde og videreudvikle det folkeligt bedste fra besættelsestiden i konkrete fremadrettede bestræbelser.

Et talende eksempel var Dansk Ungdomssamvirke, der allerede 1940 var stiftet af en stor kreds af ungdomsledere for at styrke ungdom og folkestyre i situationen under krigen. Formålsparagraffen udtrykker fint den folkelige holdning under besættelsen:

»... at yde bistand til danske ungdomsforeningers arbejde på et nationalt og kulturelt grundlag for derigennem (1) at fremme ungdommens vilje til danskhed og ansvarsbevidsthed over for fædrelandet, (2) på dansk friheds grund at styrke samhørigheden inden for den opvoksende slægt og (3) skabe respekt for Danmarks historie og fortid og tillid til Danmarks fremtid.«

Efter krigen ophør blev Dansk Ungdomssamvirke omdannet til en paraplyorganisation, som stort set alle folkeligt betonedede ungdomsorganisationer blev tilsluttet. Navnet ændredes og efter visse formåls- og organisationsforandringer fortsatte sammenslutningen frem til i dag som Dansk Ungdoms Fællesråd.

Tilsvarende fik ønsket om at bevare og udvikle besættelsestidens øvrige folkelige liv betydning for den politiske holdning til folkeoplysningen og det folkelige virke.

De frie skolars lovgivning blev væsentligt forbedret, og tanker om støtte til og lovgivning for det folkelige område begyndte at gøre sig gældende. Men aldrig så snart var ønsket om at støtte blevet politisk, før ønskernes praktisering blev betinget af økonomi og budgetter. Derved opstod en spænding mellem på den ene side det økonomiske – det kommercielle og på den anden side det ideale – det etiske. Denne spænding kom desværre ikke alene til at præge debatten, men i alt for høj grad også praktiseringen.

Et godt eksempel på det var, at folketinget trods en vis folkelig modstand valgte at støtte det folkelige idræts- og ungdomsarbejde ved at vedtage lov om fodboldtipning. En

støtteform det offentlige desværre i vidt omfang har benyttet sig af, sidst f.eks. med adgang til etablering af spillekasinoer og statslotto. Man skaffer sig på den måde uanset midlernes art penge i statskassen og midler til kulturstøtte ved at appellere til borgernes spillelidenskab. Karakteristisk for folkeligheden er, at den er funderet i det fælles – i fællesskabet. Modsat tipningen og alle andre gevinstsigtende spil-former, der udelukkende henvender sig til den enkeltes griskhed og egoisme. Det er ikke ufarligt, så vist som det er en gammel sandhed, at man præges af de midler, der bruges overfor én eller bruges af én selv.

Det rejser spørgsmålet om ikke det etiske syn, den etiske vurdering og forståelse i langt højere grad burde indgå f.eks. i folketingets overvejelser, vurderinger og lovudformninger, og hvor fælleshedens beslutninger iøvrigt tages. Er det egentlig ikke på tide at give etikken og det folkelige sigte mere plads? Så sandt som de bedste beslutninger er blevet til ud fra borgernes ønsker og behov og politikernes uselviske vurderinger og etiske bestræbelser. Et eksempel herpå er »Loven om Fritidsundervisning« af 1968.

Verdens bedste fritidslov.

Såden blev »Loven om fritidsundervisning m.v.« af 6. juni 1968 benævnt. Og det er måske endda ikke forkert, for aldrig har der vel noget sted været stillet på omfattende og fornemme muligheder for uddannelse, undervisning og fritidsaktivitet til rådighed for nogen befolkning.

Forud for lovens vedtagelse gik der under medvirken af undervisere, fritidsfolk, administrationsfolk – især amternes fritidskonsulenter og politikere flere års forberedende arbejde, båret af fagkundskab, entusiasme, visioner og ideelle bestræbelser. Det er derfor heller ikke så mærkeligt at loven med sine muligheder for oplysning og tilværelsesbelysning fik afgørende betydning for fritidsundervisningen og det folkelige fritidsarbejde. F.eks. blev lovens indførelse og praktisering af enkeltfagsundervisning på HF og 8., 9. og 10. klasse niveau udgangspunkt for de senere Voksen Undervisnings Centre, der i dag overalt i landet er blevet den mest nuancerede og kvalificerede

folkelige mulighed for adgang til uddannelser. Tilsvarende blev interessegruppевirksohmheden for børn og unge forudsætning for de »byordninger«, som hver eneste kommune bruger som basis for støtte til hele det folkelige ungdomsarbejde.

En positiv følgevirkning af fritidsloven var voksenpædagogisk uddannelse, som amternes fritidskonsulenter med stor fantasi og kyndighed udformede og praktiserede til højnelse af voksenundervisningens kvalitet og lærernes dygtiggørelse. Denne væsentlige virksomhed må på én eller anden måde videreføres.

Lovens højeste kvalitet var måske nok dens refusionsordning, hvor staten, kommunen og deltagerne hver betalte en trediedel af gruppens undervisning eller aktivitet. Denne betalingsordning sikrede, at enhver, der kunne samle det i loven foreskrevne antal deltagere, kunne gennemføre sin påtænkte undervisning eller aktivitet. På den måde blev loven »de små og fortryktes« værner.

Når man ser tilbage på de 20 år, loven har virket, ser det ud som om der aldrig før har været vedtaget en lov med så omfattende befolkningsaktiverende virkning og betydning. Men træerne vokser jo ikke ind i himlen heller ikke her. Loven om fritidsundervisning havde også sine udtalte svagheder, der trods flere ændringer fulgte den under hele forløbet.

Dens administration var på grund af den stærke nuancering meget omstændelig. Stærke og stigende krav til ledere og undervisere om kurser og dygtiggørelse fik begrænsende virkning. Øgede kontrolforanstaltninger og stigende bureaukratisering følte snærende og hæmmende. Lovens inddeling af deltagerne i afgrænsede aldersgrupper forhindrede tværgående samspil, og endelig vanskeliggjorde den frie adgang kommunernes budgetlægning og budgetstyring. Disse minussider affødte trods lovens udtalte kvaliteter ønsket om en gennemgribende revision, førte frem til en helt ny lov på godt og ondt.

Visioner om en folkeoplysningslov.

I maj 1984 vedtog folketinget en af Ole Vig Jensen formuleret meget visionær og mulighedsfyldt hensigtserklæring om

en kommende folkeoplysningslov. 10 punkts programmet, som erklæringen blev kaldt, opregnede de mange folkeoplysende områder, en sådan lov skulle være ramme om: voksenundervisning og folkeoplysning i bred forstand inklusive de frie skoler, enkeltfagskurser og erhvervsrettet undervisning. Derudover tilvejebringelse af økonomiske og arbejdsmæssige forudsætninger for uddannelse og mulighed for ny alternativ virksomhed inden for fritidsundervisning og folkeoplysning.

I forlængelse af 10 punkts programmets vedtagelse bevilgede Folketinget ret storladent et meget stort beløb til et treårigt forsøgsarbejde. Forsøgsarbejdet skulle give erfaringsgrundlag for alternative overvejelser, beslutninger og handlinger sigtende på den nye folkeoplysningslovs udformning. Denne exceptionelle og enestående beslutning og bevilgning var især ekstraordinær på to punkter:

»For første gang gives der et politiske oplæg til en helhedsramme for en virkelig omfattende og nuanceret folkeoplysning.

For første gang søger man gennem systematisk og grundigt forsøgsarbejde at skabe mulighed for at se konsekvenser af en kommende lovgivning, inden den vedtages.«

Det omfattende og forskelligartede forsøgsarbejde blev administreret af »Udviklingscenter for Folkeoplysning og Voksenundervisning«. Med stor indføling og dygtighed har centret vejledt initiativtagerne, indsamlet og bearbejdet erfaringerne fra de 457 godkendte projekter, som forsøgsarbejdet omfattede.

Resultatet blev et stort og farverigt sammenfattet materiale, der blev afleveret til folkeoplysningsudvalget til overvejelse og anvendelse. På baggrund heraf og ud fra tidligere erfaringer fra fritidslovens praksis og den folkelig virksomhed har udvalget udarbejdet sit forslag til en »folkeoplysningslov«.

Baggrunden og mulighederne for en virkelig helhedsset folkeoplysning var således tilstede. Så vidt så godt. Men det er derfor så meget mere sørgeligt, at resultatet kun blev en

udvidet fritidslov, der kun omfatter den tidligere fritidslovs hovedområder, dog med et positivt nyt afsnit byggende på forsøgsarbejdets iagttagelser og erfaringer fra alternativ virksomhed.

Tanken om en helhedslov for folkeoplysning mødte allerede fra starten modstand. Løn- og fagforeningsmæssige særinteresser, organisationers specielle ønsker og folkeoplysende instansers uvilje mod at opgive egne love for at indgå i en fælles lovgivning, anfægtede helhedstanken. Folkeoplysningsudvalgets sammensætning forøgede yderligere dette problem.

Her i landet har vi den uheldige praksis, at ministeriel eller politisk nedsatte udvalg fortrinsvis sammensættes af repræsentanter fra det offentlige, erhvervslivet og organisationsverdenen. En sådan sammensætning medfører ofte, at udvalgsmedlemmerne møder frem til udvalgsarbejdet med en vældig dødvægt af organisationssærinteresser – ofte i modstrid med udvalgsarbejdets idemæssige udgangspunkt.

Denne praksis gjorde sig også gældende for folkeoplysningsudvalgets vedkommende. Det kom stort set til at bestå af repræsentanter fra ministeriet og organisationer som Kommunernes Landsforening, oplysningsforbundene, de store landsorganisationer inden for idrætten og flere andre folkeoplysende instanser.

Udvalgsarbejdet var således fra starten stærkt belastet af det organisationspres, der lå på udvalgsmedlemmerne og blokerede for en uhildet idemæssig og visionær behandling og beslutning.

Hvornår finder man på at sammensætte udvalg bestående af mennesker med kendskab til og erfaring inden for udvalgsarbejdets område, men uden organisationernes og særinteressernes håndfæstning. Uden den kunne udvalget ud fra oplæggets idé uhildet have søgt den ideale løsning.

Det er ikke lykkedes for udvalget at indkredse eller formulere folkeoplysningens generelle væsen, særkende og indhold, men blot at pege på metoder, terapier og aktivitetsmuligheder, der kan bringe mennesker sammen og derfor findes støtteværdige.

Den mere ide- og helhedsbetonede enighed, som kunne

være den sammenbindende mørtel i folkeoplysningens hus, har man ikke kunnet nå frem til. I stedet for en folkeoplysningslov har man således kun fået en forbedret fritidslov, som man naturligvis bør bruge bedst muligt.

Folkeoplysningen – en fritidslov.

På baggrund af foranstående kan man ikke overraskes over, at det ikke blev en folkeoplysningslov men blot en »Lov om støtte til folkeoplysning«, sådan som det også fremgår af den korte, konkrete og magre formålsparagraf:

»Loven skal sikre offentlige tilskud og lokaler til den frie folkeoplysende virksomhed med respekt for initiativtagernes egenart og egen forvaltning«.

Paragraffen, der skal angive lovens retning og virksomhedens karakter, er ikke ligefrem udtryk for eller spådom om et pædagogisk, idemæssigt åndens vejr. Der er langt fra 10 punkts programmets syner og til denne funktionalistiske indgang til den nye lov.

I en kort artikel må man lade detaljerne ligge for at samle sig om de principielle ændringer, der i forhold til den tidligere lov især falder på to områder.

For det første er der, siden den første fritidslov blev vedtaget 1968, sket en svækkelse af den egentlige oplysningsside. Enkeltfagsundervisningen, daghøjskolen, produktionsskolen og nu sidst ungdomsskolen er trukket ud af sammenhængen med fritidsloven for at få egen lovgivning. Resultatet bliver en svækkelse af oplysningssiden og en anfægtelse af folkeoplysningens helhed af det oplysende og det livsbelysende.

For det andet er der sket afgørende ændringer i tilskudsform og styring.

Den tidligere fritidslov hvilede økonomisk på *refusionsprincippet* og den dermed følgende centrale styring. Denne ordning, hvor stat, kommune og deltagerne hver betalte en trediedel af udgifterne, sikrede igangsætning af alle hold eller grupper, som opfyldte lovens regler om antal, underviser og leder. Borgerne/brugerne kom således til at bestemme lovens brug og aktiviteterernes omfang. Bortset fra at denne form ikke

rummede så megen selvdrift og derfor førte til megen kontrol og bureaukrati, var det for ledere, lærere og brugere en god og tryk ordning.

Den nye lov hviler derimod på *bloktilskud*, hvor statsstøtten indgår i kommunernes samlede bloktilskud og budgetpolitik uden direkte adresse til folkeoplysningsvirksomheden. En følge bliver en stærk lokal styring med delegering til det folkeoplysningsudvalg, der ifølge loven skal nedsættes i hver kommune for at tage vare på folkeoplysningslovens virksomhed. En sådan delegering af økonomi, arbejde og ansvar er jo ønskværdig. Men samtidig får kommunen afgørende indflydelse på godkendelse og omfang af undervisningen og andre aktiviteter. Hvor det før var aktiviteterne, der bestemte økonomien, kan det nu blive økonomien – budgetlægningen, der kommer til at bestemme aktiviteten. Bloktilskudets indgang i det samlede kommunale budget kan føre til indgreb både i aktiviteternes art og omfang, og det er meget uheldigt. Allerede i overgangsåret er der adskillige kommuner, der har budgetteret for lavt, så der f.eks. ikke er midler til at gennemføre igangværende hold eller mulighed for at sætte nye hold igang til efteråret. Man kan frygte, at bloktilskudsordningen kan gøre folkeoplysningsområdet til spareobjekt og derved medføre indgreb i aktiviteternes omfang og art. Det ville ikke alene være uheldigt, men farligt med en sådan slags censur, der let kan komme til at gå ud over de svageste grupper inden for kultur- og fritidsområdet.

Endelig er usikkerheden om den voksenpædagogiske læreruddannelse meget uheldig. Uddannelsen må på én eller anden måde f.eks. via amtscentralerne videreføres.

Blandt Folkeoplysningslovens absolut gode sider og muligheder er ophævelsen af de tidligere så spærrende og hæmmende aldersgrænser, der forhindrede samspil på tværs af grupper og aldersklasser. Det er nu muligt at lave tværgående virksomhed og fællesskab aldersgrupper imellem.

En anden stor positiv mulighed er decentraliseringen, der *kan* medføre forenkling af administration og kontrol og bewirke en formindskelse af bureaukratiet. Men endnu vigtigere er muligheden for i højere grad af inddrage brugerne, befolk-

ningen i et medansvarligt samspil, hvis ellers viljen er tilstede? Man må håbe, at kommunernes hang til administrativ og bureaukratisk udbygning må kunne holdes i ave. Det er ikke en selvfølge. Allerede nu er der flere steder udarbejdet retningslinjer og kontrolforanstaltninger vedrørende den nye lovs brug, der siger »spar to« til de tidligere amtslige ordninger. Parkinsons lov virker også i kommunerne.

En rammelov.

Folkeoplysningsloven er en rammelov, hvor stat og kommune hver yder 50 procent af tilskudet til dens virksomhed. Tilskudene ydes generelt til undervisning, aktiviteter og lokaler.

Loven bærer i sit indhold og sin struktur umiskendeligt præg af, at oplysningsforbundene og foreningsområdet har været altdominerende i lovudvalget og derfor hver har kunnet få ét af lovens tre hovedområder.

HOVEDOMRÅDE 1 omfatter oplysningsforbund og andre kredse, hvis virksomhed hovedsageligt omfatter undervisning, studiekredse og foredrag og lignende for voksne. Svarende til den tidligere lovs kapitel III.

HOVEDOMRÅDE 2 omfatter foreninger, foreningslignende områder, samt fritids- og ungdomsklubber. Svarende til den tidligere lovs kapitel II.

HOVEDOMRÅDE 3 er en nydannelse, der med udgangspunkt i 10 punkts programmets forsøgsarbejde sigter på støtte til forsøgsarbejde, nye og uvante virksomhedsformer.

Medens hovedområde 1 og 2 generelt vil medføre en videreførelse af undervisnings- og aktivitetsformen fra den tidligere lov, rummer det tredje hovedområde nye og spændende muligheder. Desværre er dette hovedområde kun sikret 5 procent af det samlede støttebeløb. Selv om kommunerne godt må yde mere, må man med tidens spareholdning forudse, at de 5 procent bliver det almindelige.

Gode lovrammer og gunstige støtteordninger er af stor betydning, men det er afgørende hvordan og hvortil disse

bruges. Generelt udløste fritidsloven *tidligere* og folkeoplysningsloven *nu* en enorm virksomhed. Til eksempel er der i en mindre kommune med under 10.000 indbyggere 1600 deltagere i almen voksenundervisning, 300 samles i interessegrupper og næsten 4000 foreningsmedlemmer modtager lokale støtte og medlemstilskud inden for den nye lovs hovedområde 1 og 2. Hvis det ganges op til at omfatte hele landet, bliver der tale om helt overvældende tilslutning at glædes over. Men mængden alene er ikke en reel målestok for den folkeoplysende virkning, som i høj grad er bestemt af virksomhedernes art. I den forbindelse må det i sandhedens navn erkendes, at de mere konkrete fagområder som sprog, EDB, teknik, gymnastik, idræt og især en lang række manuelle fag udgør langt den største del af den samlede virksomhed. Hvorimod samfundsområdet og de øvrige almene emner kun forefindes i mere beskedent omfang. Ud fra et folkeoplysende synspunkt er det, selv om folkelige kredse uden for lovens ramme i nogen grad råder bod herpå, meget uheldigt. Måske burde loven mere direkte og i højere grad have tilskyndet i den retning, så sandt som det samfundssigtende og de almene temaer er folkeoplysningens vigtigste side.

Ud over tidligere nævnte betænkeligheder, kan man frygte at den meget stærke vægt på det organiserede arbejde kan komme til at stå i vejen for hele den kulturelle og fritidsmæssige underskov af mangfoldige små, stilfærdige uorganiserede eller svagt organiserede gøremål. Når alt kommer til alt er det kulturens planteskole, der gennem tiderne har været med til at skabe og udvikle kultur- og folkeliv. I den sammenhæng kan man så trøste sig med, at kultur ikke er lig med penge støtte, og at folkelige bevægelser aldrig begynder i støtte, nærmest tvært imod.

Selv om der i foranstående sættes spørgsmålstegn ved sider af den nye lov, må det understreges, at den på trods heraf rummer muligheder for en ny mangfoldighed og frodigtgørelse af fritidsområdet, hvis man vil det. Men brugen, udnyttelsen af disse muligheder er bestemt af brugerens ønsker, undervisningens kvalitet, ledernes kreativitet og formidling og kommunernes holdning til hele den fremtidige så vigtige

virksomhed. Man kan frygte det værste, men har lov til at håbe det bedste.

Netop nu ...

er det tid at gå videre. Som det er fremgået, har dansk folkeoplysning aldrig været en tilstand men en bevægelse med forskellige former og udtryk til forskellig tid.

Den nye folkeoplysningslov-/fritidslov skal virke nogle år, men allerede nu må man begynde at overveje det videre forløb og den næste lov, der gerne skulle blive en egentlig folkeoplysningslov. Det er således tid til nu at nedsætte et par udvalg eller arbejdsgrupper. Disse skal ikke som sidst bestå af organisationsfolk eller repræsentanter for interesseorganisationer, men derimod af mennesker med kendskab til, lidenskab og forståelse for hele det folkeoplysende område. Udvalgene skulle have til opgave gennem 2-5 år at følge virkningerne af den nye lov og anden tilgrænsende oplysende og folkelig virksomhed. Gennem fortløbende uformelle møder og drøftelser skal de så til sin tid udforme et oplæg til en ny og egentlig folkeoplysningslov. Folkeoplysningens folk skulle derefter inddrages til behandling af oplæggets ideer og forslag. Til slut skulle et udvalg bestående af personer fra arbejdsgrupperne, oplysnings- og foreningsområdet og det politiske liv udforme det endelige lovforslag.

Loven skal bygge på den for dansk folkeoplysning så karakteristiske dobbelthed af det oplysende og det livsbelysende. Der kunne blive tale om en rammelov opbygget i fem hovedafdelinger.

Første afdeling skulle omfatte kompetencegivende og uddannelsessigtende undervisning og oplysning for alle de undervisningsområder, der ikke er en integreret del af det egentlige undervisnings- og uddannelsessystem.

Man kunne tænke sig, at man i forlængelse af folkeskolens overbygning over ungdomsskolens undervisning i denne afdeling inddrog EFG undervisningen med nuværende og nye fagområder. Videre skulle afdelingen omfatte forskellige fagforberedende undervisning, undervisning i arbejdstiden,

daghøjskoler, produktionsskoler, VUC – enkeltfagsundervisning med inddragelse af nye fag og emner. Videre skulle folkeuniversitetet med forbindelse til og sigte på højere uddannelser som f.eks. åbent universitet henføres hertil.

Det ville være naturligt også at anbringe fritidsområdets voksenpædagogiske kursusvirksomhed og uddannelse i denne afdeling.

Hvis undervisningen skete efter enkeltfagsundervisningens model, kunne borgere/brugere i alle aldre ad denne vej skaffe sig faglig og almen basis for videre uddannelse, erhvervsskifte og personlig udvikling.

Anden afdeling skulle omfatte hele det almene voksenundervisningsområde, der således kunne videreføres og videreudvikles fra almindelig undervisning, studiekredse, foredragsvirksomhed til nye projekt- og samspilsbetonede undervisningsformer.

Selv om en stor del af denne afdelings undervisning vil være interessebetonet og ikke have uddannelses- eller fagligt sigte, vil der her blive tale om noget meget væsentligt både hvad angår personlig udviklingsmulighed, undervisning og samspil mellem mennesker.

Tredie afdeling skulle hellige sig foreningsområdet, der er en væsentlig mulighed for dækning af mange menneskers aktivitets- og samværsbehov og en afgørende forudsætning for vort folkestyre.

Foreningslivet bør derfor følges og vurderes nøje med sigte på yderligere aktiverende og ansvarsbefordrende virksomhed både på de idrætslige og de øvrige almene fritidsområder.

Fjerde afdeling skulle som i den nye folkeoplysningslov være helliget midler til alternativ virksomhed, som det hedder. Afdelingen skal sikre gode ideers- og bestræbelsers afprøvelse, forhindre stagnation og styrke områdets nytænkning og bevægelighed.

Femte afdeling skulle omfatte hele den underskov af folkelig

virksomhed, der hidtil på befolkningens egen tilskyndelse og vilkår fungerer uden om lovgivning og formaliserede systemer.

Loven skal ikke yde pengemæssig støtte, sætte regler eller kontrollere dette store og mangesidige felt, men blot sikre at dette folkelige liv får uafhængighed, råderum og praktiske muligheder for gennemførelse.

Netop denne afdeling er afgørende, da folkeoplysning og folkeligt virke ikke skal nøjes med at tale med systemets stemme. Tværtimod er folkeoplysningens og det folkelige virkes måske vigtigste opgave at anfægte systemerne og autoriteterne. At være den »havkat i hyttetfadet«, som holder vandene åbne og livet bevægeligt.

Hvordan en sådan femte afdeling skal udformes og formuleres, så den positive folkelige »anarkisme« kan få plads og virkning, må afklares undervejs under arbejdsgruppemedlemmernes møder, erfaringer og drøftelser.

Ovenstående er kun antydning og skitsering af den folkeoplysningslov, som 10 punkts programmet ikke blev, men kunne have været basis for.

Man skal ikke lade sig friste til i ly af den nye lov, der naturligvis bør bruges bedst muligt, at sætte sig tilbage i stolen. For netop nu, hvor det politiske, økonomiske og kulturelle pres udefra er så stort og den indre usikkerhed så udtalt, er det tid til yderligere at forberede en kommende mangesidig og nuanceret folkeoplysning og folkelig samtale. En oplysning og drøftelse, der kan være baggrund for den enkeltes og fællesskabets vurdering og stillingtagen til øjeblikkets og fremtidens fundamentale spørgsmål og problemer.

Boccaccio og det nye menneske

Når man kommer fra Dantes Guddommelige Komedie til Boccaccios *Decameron* står man over for en helt ny livsholdning. Og dog er der kun ca. 30 år mellem de to værker. Den guddommelige komedie blev færdigskrevet ca. 1321, *Decameron*, Boccaccios berømte novellesamling ca. 1350. For Dante er tilværelsen theocentrisk: Gud er centrum i et overskueligt univers, hvor alting har sin faste plads. Og alligevel er Dante kompleks; bl.a. derfor kan han endnu læses. Hans mest markante skikkelser står i et dobbeltlys. Elskende kan han skildre med indlevelse. Digteren finder på sin rejse til helvede Paolo og Francesca i de vellystiges kreds. Han spørger dem ud om hvordan deres kærlighed opstod, og deres, både høviske og sanselige kærlighed opstod naturligvis ved læsningen af roman om en af Middelalderens mest berømte elskere, Lancelot der elskede kong Arthurs dronning:

En Dag vi sad og læste til vor Gammen
Om *Lanzellot*, hvordan ham Amor binder.
Tidt gjorde Bogen blege vore Kinder,
og vore Øjne mødtes mange gange;
men eet Sted er der, som os overvinder.
Vi læste om, hvordan hin Elskovs Fange
Til Smilet kærlig med et Kys sig trænger,
da kyssed *han* min Mund, skævende bange,
ved hvem til evig Tid mit Hjerter hænger.
Os fristed Digteren til Elskovsbrøde,
og den Dag læste vi ej længer.
Mens hun fortalte mig sin Lyst og Møde,
den anden græd saa højt i Sorgens Haller,
at jeg af Medynk blev som om jeg døde,
og faldt som naar et livløst legem falder.

Helvede, 5. sang, Molbechs oversættelse.

Dante er ikke ufølsom over for kærligheden, som han også selv har dyrket, omend nok platonisk i sin tilbedelse af Beatrice. Ja de elskendes ulykke gør et så stærkt indtryk på ham, at han falder besvimet om i slutningen af den sang hvori episoden står.

I Helvede finder vi også Odysseus, forræderen der fandt på den trojanske hest, træhesten hvor de grækere skjulte sig der så steg ud af den, åbnede Trojas porte og overgav byen til ødelæggelse. Han kom som bekendt hjem igen til sin Penelope, men Dante griber en overlevering og lader ham drage ud i længsel efter ny erfaring. Han og hans besætning opsluges af bølgerne med Skærsildsbjerg i sigte. Odysseus' ord, da han opildner sine mænd til færden, kunne indvarsle en ny tid:

O Brødre! I, som Vej til Vesten funde,
 skønt hundred Tusind Farer allevegne
 Jer trued, sagde jeg; vil I ej unde
 den korte Aftenstund, I kunne regne
 af Liv endnu, at se bag Sol og Bølge
 de fjerne, folketomme Verdens egne?
 Lad Eders ædle Udspring ej sig dølgel!
 I skabtes ikke for som Dyr at leve,
 men at I Dyd og Kundskab skulle følge.

Helvede, sang 26

Kan man høre noget mere inciterende. .Og dog er Odysseus – med rette – anbragt i helvede. Her igen finder vi Dantes så berømte dobbeltperspektiv: at kunne holde den menneskelige beundring sammen med den religiøse fordømmelse. Og mere skarp bliver konflikten af at det netop er den ædle opdagelsestrang der også synes forbudt i det Gudscentrerede univers, hvor mennesket skal kende sin plads. Renæssance og Middelalder tørner sammen (men som man ser var Middelalderen mere kompleks end billede vi gør os af den).

Og nu til sammenligning Boccaccios *Decameron*. Også hans berømte novellesamling *Decameron* indeholder rejselyst, for

ikke at tale om kærlighed, næsten altid sanselig, ofte kun det, men også undertiden ulykkelig. Men det guddommelige perspektiv er blevet væk. I indledningen overvejer Boccaccio kort, sammen med andre muligheder, at pesten kunne skyl-des Guds vrede, men det får stå hen som en mulighed blandt flere. Og for de elskende er opfyldelsen eller ulykken endepunktet. Der findes ingen højere religiøs forklaring.

Boccaccios *Decameron* har været udråbt som et friheds-evangelium, et monument over den borgerlige fremdrift. Dette er vel ikke helt forkert, men nok alt for forenklet.

Decameron er opbygget som en rammefortælling, den første vellykkede af slagsen i Vesteuropa (orientalske modeller fandtes på Boccaccios tid). Rammen består i at syv unge piger og tre unge mænd flygter fra det pestramte Florens for at søge sikkerhed og opmuntring på landet. De flytter imellem flere lystejernomme der alle beskrives som ordnet og idyllisk natur. For at fordrive tiden fortæller de historier, en hver dag, og det giver 100 ialt.

Denne rammefiktion der ånder idel harmoni (i kontrast til indledningens krasse skildring af det pestramte Florens), er i den nyere forskning i sig selv blevet tolket som en utopi, som en drøm om den harmoniske velordnede stat. Og noget taler for at pesten også, ud over sin egen frygtelige konkrete betydning, symboliserer et samfund i krise, et samfund i opløsning. Men herom senere.

Novellerne har mange emner. Fælles for mange af dem er at en person i en krise klarer frisag, eller ved kløgtig adfærd opnår sine ønskers mål. Her ligger initiativet, den nye tids ånd: foretagsomhed, kløgt og snilde. Men dette er langt fra alt.

Lad os se på et par noveller. I III dag, 7. novelle fortælles der fx. om Tedaldo degli Elisei og hans kærlighed til Monna Ermellina. Teodaldo har, uden at han ved hvorfor, tabt sin elskedes kærlighed. Han drager derfor fra Florens til Ancona, tager tjeneste hos en rig købmand og tjener mange penge, ja bliver hans kompagnon. Men kærlighedssavnet nager ham stadig og en dag, da han hører en af sine egne kærlighedssange foredraget, beslutter han sig til at vende tilbage til Florens,

forklædt som pilgrim. Ankommet til Florens hører han at man siger at Tedaldo, altså han selv, er vendt ukendt tilbage til byen og er blevet dræbt af Monna Ermellinas mand, fordi han elskede hende. Hendes hus finder han barrikaderet. Tedaldos brødre vil nok hævne sig; der er opræk til en af de slægtsfejder der hærgede de italienske bystater.

På hans herberg står lykken ham bi. Gennem væggen til sit værelse hører han nogle mordere fryde sig over misforståelsen. De har dræbt en anden, men misforståelsen har bragt dem i sikkerhed.

Så følger nogle overvejelser over retfærdighedens blindhed. Dommerne forsker omhyggeligt efter sandheden, men forfalder tit til grusomhed (tortur) og får den forkerte straffet, her altså Ermellinas mand der allerede er blevet fængslet.

Allerede nu kan vi se at Boccaccio er en kompleks forfatter: nok vil Tedaldo have sin elskede tilbage (og altså sætte nye horn i panden på hendes mand), men han vil også redde manden fra en uretfærdig dom, og han vil endog undgå en katastrofal slægtsfejde. Hos få andre novelleforfattere, inspireret af Boccaccio, finder man en person der skal nå så mange mål på en gang – og i én handling!

Tedaldo opsøger nu sin elskede. stadig forklædt som pilgrim, og får fralokket hende grunden til at hun brød med ham: en munk bildte hende ind at kærligheden var en synd. Han holder nu et fyrigt indlæg imod de falske munke og overbeviser sin elskede om at hun er blevet vildledt. Derefter kaster han kappen, og det er nok til at genvinde hendes kærlighed. Den oprigtige kærlighed kender hos Boccaccio ikke til list over for den elskede!

Men fuldbyrdelsen udsættes. For det er mandens liv det gælder. Tedaldo opsøger nu dommeren og forklarer ham sagens rette sammenhæng. Dommeren lader de skyldige gribe, og de bryder sammen under truslen om tortur!

Men endnu står en opgave tilbage: at få forsonet Tedaldos brødre og Aldobrandini, Ermellinas mand. Også dette lykkes. Tedaldo afkræver Aldobrandini det løfte at han ikke vil hævne sig, og han lader ham indbyde til en fest, hvor Aldobrandini skal give medlemmerne af Tedaldos slægt

fredskysset. Det skal Monna Ermellina også, skønt hun på skrømt vægrer sig ved at gøre det. Omsider giver hun efter for sin mands indtrængende bøn! Og hendes fredskys til Tedaldo kommer således til at besegle genoprettelsen af deres forhold. Kysset er en list: manden kender kun dets ene betydning, men det er også alvorligt ment, for freden mellem slægterne oprettes faktisk.

Vi har her en meget kompleks novelle, hvor gamle og nye dyder forenes: mandens og slægtens liv over for individernes lidenskab. Og mærk hvordan personligt initiativ tilsmiles af skæbnen. Lykken står den kække bi. Det personlige initiativ udfolder sig, men tager vare på de sociale værdier.

Denne novelle er der intet kendt forlæg til. Den hører til en lille gruppe originale noveller der udspiller sig i Florens, forholdsvis nær på nutiden (dog stadig i en generations afstand). Men *Decameron* er mere end denne novelle. Boccaccios værk citerer og spiller på stort set hele den skriftlige og mundtlige tradition hans tid kendte.

Giovanni Boccaccio blev født i 1313, uden for ægteskabet, Hans far, der stammede fra Certaldo (nær Florens), tog barnet ham til sig. Boccaccios stedmoder var forøvrigt af samme slægt som Dantes Beatrice. Han voksede op i Florens, men en legende, som han sikkert selv har spundet ud fra tidens legendestof, vil at han var uægte søn af en fyrstelig kvinde i Paris (hvor faderen faktisk opholdt sig på det rette tidspunkt). Legenden vil også at den Fiammetta han besynger i sine ungdomsromaner skulle være en uægte datter af Robert af Anjou (af det dynasti der regerede i kongeriget Napoli). Forøvrigt er denne legende længe blevet taget for gode vare. Den figurerer endnu i et seriøst italiensk opslagsværk fra 1957! Navnet Fiammetta bæres også af en af beretterne i *Decameron*.

I sin ungdom kom Boccaccio i købmandslære i Napoli, men han dyrkede digtekunsten langt mere end købmandsgeringen. Han stiftede her bekendtskab med den høviske digtetradi-tion (Anjouhoffet, der regerede i Napoli, kom fra Frankrig), men også med byzantinske og arabiske overleveringer.

Når man dertil lægger at Boccaccio også var en af de tidlige humanister, kan man sige at han i det mindste i bredden omfattede hele sin tids dannelse (måske bortset fra dele af den skolastiske tradition der i Italien var ved at komme i miskredit).

Og sammenligner man *Decameron* med andre novelle-samlinger (*Decameron*s succes affødte nemlig i de følgende århundreder et utal af efterligninger) vil man næppe i nogen af dem finde samme vidde, samme udsyn, samme verdensborgerånd

I 1340 krakkede bankierfirmaet Bardierne, hvor Boccaccios far var ansat, og digteren blev kaldt hjem til Florens og stillet over for den hårde virkelighed med både familieproblemer og krise i byens politiske liv. Herefter tilbragte Boccaccio det meste af sin tid i Florens, dog først med kortere eller længere ophold i andre italienske byer.

Hans ry voksede, andre værker fulgte efter *Decameron*, de fleste på latin, og Boccaccio blev ven med den store digter og humanist Petrarca. I Florens' politiske liv blev han en betroet mand og fik overdraget flere missioner til andre italienske bystater. Han fik oprettet en lærestol i græsk og fik sat en oversættelse af Homer igang. En religiøs vækkelse indtraf i hans senere år, og en anden legende vil at Boccaccio skulle have ønsket at tilintetgøre *Decameron*, men blev afholdt derfra af sin ven Petrarca. Det står dog nu fast at han kort før sin død udarbejdede et revideret manuskript af den (husk at bogtrykkerkunsten ikke var opfundet). Boccaccio fremmede også studiet af Dante, som han kommenterede i offentlige forelæsninger og som han skrev et par værker om. Han døde i 1373, et år efter sin ven Petrarca.

Men den sene Boccaccios latinske værker er langt mere aristokratiske, eller om man vil hildet i de antikke forbilleder. Når der skrives på latin, bliver verdenssynet et andet, eller om man vil, humanisternes latin trænger frem fordi et andet verdenssyn står på programmet, et verdenssyn der sandsynligvis kan sættes i forbindelse med de nye standsskel der udvikles i de gamle bystater.

Det billede *Decameron* giver af liv og samfund stemmer

ikke altid overens med det der udtrykkes i Boccaccios latinske digtning. *Decameron* står som et fuldgyldigt udtryk for den italienske bystat, og det er den der er blevet et strålende monument over sin tid (som *Den guddommelige Komædie* er det for perioden kort før). Det italienske samfund var nemlig i en rivende udvikling, og også dette kan man se ved en sammenligning mellem de to store, en sammenligning som jeg allerede har givet et par eksempler på.

Derfor et par enkelte ord om samfundet. Middelalderen er mange ting. Den er også en vældig udvikling i samfundet. Med de italienske bystaters opkomst afprøvedes også de første former for kapitalisme: Florens og ikke mindst Venedig havde net af handelsforbindelser der strakte sig over Frankrig, England, Tyskland, den nære Orient, både til det hensygnende Østromerske rige og til den muhamedanske verden, til hvilken forholdet var kompliceret, men ikke altid fjendtligt. Middelhavet var i det 13. og 14. århundrede et område med et stærkt kulturelt fællesskab. Florens var på en gang en beskeden bystat der kom i rivende vækst, og udgangspunkt for et internationalt netværk, økonomisk, men også kulturelt.

Byen havde nået et første højdepunkt i Dantes tid. Da de sorte i 1301 fordrev de hvide, det parti som Dante tilhørte, standsedes foreløbig en udvikling der havde givet stadig større befolkningslag del i byens styre.

Byens styre blev derefter oligarkisk, men de folkelige rørelser var ikke døde. Efter at den florentinske kapitalisme havde været igennem nogle svære kriser med bankkrak, Bardi'erne og Peruzzi'erne, kom der en demokratisk rørelse, der først gav sig udslag i et diktatur; hertugen af Athen var blevet indkaldt som fyrste, og han ville snart gøre sig enevældig. Han støttede sig på de samfundsgrupper der var blevet udelukkede fra politisk indflydelse og gav farverne ret til at danne deres eget lav (farverne stod i modsætning til det mægtige uldfabrikantlav), men hurtigt vakte hans enevældige ambitioner flertallets mishag, og han blev styrtet i 1347. Men næppe var en vis stabilitet opnået før Florens ramtes af en katastrofe

af europæisk omfang: den sorte død. Denne pest anslås at have revet omkring 1/3 af Europas befolkning bort; ulykkens omfang varierede meget efter de forskellige egne, men slog hårdest til i byer og tætbefolkede områder. Boccaccio har i indledningen til sit hovedværk *Decameron* givet en rystende skildring af. Den bliver ikke dårligere af at være skrevet af efter Lukrets *De Rerum Naturae* (der også indeholder en frygtelig skildring af en pest i Athen). I tiden indtil kort efter Boccaccios død sker der atter en udvikling i demokratisk retning. De lavere lav kommer i modsætning til de større (især uldfabrikanterne). Det hele ender med Ciompi-oprøret, hvor de uden lav for en kort tid får del i bystyret. Derefter kommer der en højborgerlig reaktion der på langt sigt fører til Medici'ernes styre, og altså til oprettelsen af et de facto fyrstedømme, en udvikling der allerede var næsten fuldført i de andre italienske bystater.

Boccaccio, *Decameron*s Boccaccio, er derfor ikke den ukomplicerede fremskridtsoptimist som tidligere tider har villet gøre ham til. Heller ikke er han et umiddelbart udtryk for et fremstormende, expanderende borgerskab. Han skriver i en krisesituation, og et af hans polemiske fif er at holde de heroiske slægter frem for sin samtid – lidt på samme måde som det sker i de islandske sagaer. Og de heroiske slægter ligger såmænd oftest kun en eller to generationer tilbage. Boccaccio tilhører storborgerskabet. Alligevel er hans novellesamling en af de få hvor alle samfundsklasser kommer til udtryk. Det gælder fx. i novellen om Cisti fornaio, bageren Cisti, der sætter en stormands tjener på plads: stormanden har hørt at Cisti har en udmærket vin og sender en tjener hen med bøn om at måtte få lidt af den, men tjeneren tager en kæmpekrukke med. Cisti siger da til ham at hans herre bestemt må have sendt ham ikke efter vin, men til Arnofloden. Og stormanden forstår en halvkvædet vise (VI,2). Et bud for en uldfabrikant og en uldspinderske (altså to af dem uden lav) kan blive helte i en tragisk kærlighedshistorie (IV,6). En adelsmands datter gennemlever en ulykkelig kærlighed til en anden ung mand af lav stand, og tilsidst, ganske vist efter at elskeren er død (af hjerteslag) siger hendes far at

han nok ville have indvilliget i et ægteskab (IV,5). Der er den berømte novelle hvor en fyrstedatters far lader hendes elsker dræbe og hans hjerte frembære for hende i en sølvpokal. Hun begår derefter selvmord og lader faderen utrøstelig tilbage. I denne vil en moderne læser kunne se et typisk eksempel på en faderbinding. Men nok så vigtigt er det at i datterens lange tale til faderen, finder vi formuleret et krav om fuld personlig udfoldelse, indbefattende kærligheden, der altså også er sanselig (IV,1).

Den slags noveller må vi huske, når vi læser de lystige noveller om bedragne ægtemand (de fleste står i den 7. dag). Kravet om seksuel udfoldelse skal ses som et krav om udfoldelse af det hele menneske.

Der er også flere noveller der lader børn af forskellig stand finde sammen. Boccaccio er nok den eneste (alvorlige) novelleforfatter der ser stort på de sociale barrierer.

En ting til: Boccaccios kærlighedsopfattelse forudsætter fuld frihed. Han vender sig derfor ikke alene imod standsbarrierer, men også imod den dekadente høviske adfærdskodeks, hvorefter en dame burde give efter, hvis hun blev kurtiseret på den rette måde. Et par noveller fortæller således om, hvordan en dame kan skaffe sig af med ubelejlige bejlere ((VIII,4; IX,1).

En af Boccaccios berømteste noveller er den om falken. Federigo degli Alberighi har længe elsket en dame og givet alt ud på at kurtisere hende. Hun afslår. Men da hendes lille dreng bliver syg og kun ønsker sig Federigos jagtfalk, opsøger hun ham for at bede ham om den (falken er det kæreste han har tilbage). Blot har Federigo ladet falken slagte for dog at kunne byde sin dame på et anstændigt måltid. Dette må han indrømme, og damen drager hjem med uforrettet sag. Barnet dør, og senere, da hun er blevet enke, tænker hun på Federigo. Hun gifter sig med ham, og til dem der bebrejder hende den afstand i rigdom der skiller dem siger hun, at bedre er en mand uden penge end penge uden en mand.

Men vi bringes rundt i hele Middelhavsområdet, møder den sagnomspundne Saladin, de kristnes modstander, der gør en værdigere figur end de kristne. Han står som et af de

mest fuldbyrdede eksempler på ædelmod, forøvrigt helt i overensstemmelse med den rolle traditionen havde tillagt ham (X,10). Vi færdes blandt ædle sørøvere og landevejsrøvere. Kort sagt, der er vidde og rum omkring personerne.

Nu går Boccaccio heller ikke af vejen for at komme ind på mere kontroversielle emner. Han var vel på det tidspunkt han skrev *Decameron* det man ville kalde traditionel kristen, vanekristen (uden nedsættende nuancer), men ikke alle religionens manifestationer tiltaler ham. Mange af hans bedragne ægtemænd er skikkelige fjolser der tilhører de lægbroderskaber der florerede i tiden (og som også havde sociale formål; egentlig organisation af arbejderne var for det meste forbudt).

Men også curien i Rom får læst og påskrevet. En jøde vil først ikke omvende sig til kristendommen. Han indvilliger dog i at tage til Rom for at se religionens højborg nøjere. Og han kommer omvendt hjem. Men hvorfor? Jo han har i Rom kun set de syv dødssynder i fuldt flor, ja han mener at curien gør alt for at udrydde den sande kristendom, men kristendommen vinder jo frem alligevel, så det kan kun skyldes Helligånden (og altså ikke gejstligheden!).

Værre er næsten den første novelle. Jeg vil slutte af med at omtale den og så slutnovellen. I den første novelle ligger en ågerkarl for døden hos to andre, florentinske, ågerkarle. Den døende er et af de værste mennesker der har levet; også hans liv kan resumeres med de syv dødssynder, han har aldrig været i kirke eller i nærheden af sakramenterne, og når han ikke har elsket kvinderne er det fordi han er homoseksuel. De florentinske ågerkarle bliver bange for at folket skal plyndre deres hus, når det hører hvem de huser. Men dette udskud af et menneske viser på dødslejet en konduite og en selvbeherskelse der overgår mange heltes. Han får tilkaldt den frommeste skriftefader der findes, og hans skriftemål former sig sådan at den hellige munk bedrages og udråber storsynderen til helgen. Ikke nok med det. Hans grav bliver et valfartssted, hvor der sker omvendelser i massevis, ja det påstås at der sker mirakler ved hans grav. Ganske vist hedder

det til sidst at Gud ikke ser på vore fejltagelser, men på den rene tro der måtte besjæle os, men alligevel...

Den sidste novelle er blevet berømt uden for sin kontekst. Det drejer sig om historien om den tålmodige Griselda, der gennem Petrarcas latinske bearbejdelse har givet stof til Danmarks mest solgte folkebog.

Den fattige bondepige, Griselda, bliver gift med grev Gualtieri, der egentlig ikke ville gifte sig, men gør det på sine mænds indstændige bønner. Dog betinger han sig at hun hverken i ord eller gerning må ytre mishag med, hvad han måtte foretage sig imod hende. Han lader nu hendes to børn fjerne (hun tror de bliver dræbt) og forskyder hende tilsidst til fordel for en yngre brud, ja hun må varte op ved brylluppet. Som bekendt drejer det sig om forstillelse; den unge pige er Griseldas datter, og selv bliver hun genindsat i ægtehustruens rettigheder og hyldet som en meget kløgtig kvinde. Men hvad er nu meningen med denne historie, den sidste i samlingen? Fortælleren Dioneo siger at greven havde fortjent at få sat et par gode horn i panden. Eller hør en af slutkommentarerne:

Hvad andet kan vi vel sige hertil, end at en himmelsk ånd også kan finde vej til fattige hyrder, medens der ofte på det kongelige sæde kan sidde en, der bedre eguede sig til at vogte svin end svinge sceptret over menneskene?

Går Boccaccio nu pludselig ind for at kvinden skal underkaste sig fuldstændig (sådan som folkebøgerne udvikler historien!)? Eller kaster ironien sit lys over resten af de ædle handlinger i den tiende dag? Eller er det en slags »jo værre, des bedre«-historie, altså en »Hvad fatter gør«-fortælling? Selv har jeg foreslået at greven kunne stå for livet i hele dets vilkårlige skalten og valten med mennesket, for lykken, Fortuna. På en vis måde kunne han repræsentere selve livet, irrationelt som pesten i indledningen. Denne tolkning ville stemme med en grundholdning i *Decameron*: mennesket lever

udsat, men lykken står den kække bi, ret som senere hos Machiavelli, men den løser heller ikke alle problemer.

Decameron ender med en gåde. Det er svært at føje alt sammen til en enhed, til en overbevisning. Men læseren har været langt omkring, set mange problemer og set nye originale løsningsforsøg. Det nye frie menneskebillede var allerede truet af udviklingen i samfundet. Men længslen tilbage til et idealiseret Florens giver sig i *Decameron* det resultat at det mest åbne kunstværk der endnu var skabt.

Menneskebilleder og menneskekonceptioner i Sovjetlitteraturen

Foredrag holdt på en konference om menneskekonceptioner i litteratur og videnskab, arrangeret af Universitetsforeningen, Sydjysk Universitetscenter, 12. jan. 1991

For en, der beskæftiger sig professionelt med litteratur, er det, at skulle sige noget om »Mennesket i litteraturen« både nemt og vanskeligt. Nemt fordi al litteratur i virkeligheden handler om mennesker. Svært fordi mennesket i litteraturen – ligesom i virkeligheden – er et uhyre kompliceret fænomen. Med det mener jeg ikke bare de fiktive personer og de menneskelige følelser, tanker og adfærdsmønstre som de gestalter, men også de menneskekonceptioner og forestillinger om, hvad mennesket er, som litteraturen har produceret op igennem historien.

Uanset hvad et litterært værk fremstiller og tematiserer så er det altid filtreret gennem en menneskelig bevidsthed, det vil sige, af de fiktive personer (som godt kan være et dyr eller en personificeret genstand) eller fortælleren.

Medens videnskaben objektiverer mennesket og verden, registrerer dem udefra og fælder domme om dem, fremstiller litteraturen mennesket *indefra*, verden er altid projektioner af de fiktive personers (herunder fortællerens) bevidsthed og selv om litteraturen fælder domme om det menneske og den verden, den selv skaber, så er dens primære formål ikke at sige noget *om*, men at *vis*e mennesket og, via mennesket, dets verden.

Den russiske forfatter Maxim Gorkij kaldte litteraturen »menneskevidenskab«. Han sagde ikke videnskab *om* mennesket men netop menneskevidenskab, og mente den særlige erken-

delsværdi som ligger i det kunstneriske (skabte) – modsat det videnskabelige (empiriske) – billede af mennesket.

Via Gorkij skal jeg så bevæge mig over i den særlige indfaldsvinkel jeg har valgt på det givne tema »mennesket i litteraturen«. Gorkij var en af arkitekterne bag den doktrin, som fra 1934 og helt frem til Gorbatsjov og hans glasnost', fungerede som retningslinie for den litterære skaben i Sovjetunionen, den såkaldte socialistiske realisme. Efter at den var blevet vedtaget som norm, ophørte litteraturen med at være det, som Gorkij så smukt havde kaldt den – nemlig menneskevidenskab. I det mindste den litteratur der underlagde sig doktrinen. Men det var det ikke al litteratur som gjorde. Og det er det jeg vil tale om i det følgende. Den socialistiske realisme fordrev mennesket fra litteraturen. Dermed ophørte den også med at være litteratur. Den blev et instrument for systemet, der havde stillet sig den opgave at skabe et nyt samfund og et nyt menneske. Hvad der kom ud af det ny samfund oplever vi med tilbageholdt åndedræt idag. Hvd der kom ud af det ny menneske, »homo sovjeticus«, som det også kaldes, er ikke mindre skræmmende. Da systemets repressaliemekanismer begyndte at bryde sammen viste effekterne sig af et menneskeeksperiment, som man godt kan kalde historiens mest storslåede gensplejningsforsøg. Kriminalitet, voldsmentalitet, moralsk depravation, initiativløshed og aparti præger hverdagen i Sovjet idag. »Homo sovjeticus« er et menneske uden personligt ansvar. Ansvar – som er en moralsk kategori – blev erstattet med ideologi. Ideologien var sovjetmennesket holdt op med at tro på længe før Gorbatsjov og perestrojka. Men systemet holdt mennesket i skak ved hjælp af et effektivt sanktionsapparat. Da det nu er svækket står »homo sovjeticus« tilbage med ansvar for sig selv og for samfundet, et ansvar som det ikke har forudsætninger for at leve op til.

Men det lykkedes nu ikke helt at udradere »det gamle menneske« – og det vil sige det ansvarlige menneske – fra samfundet. Det lykkedes heller ikke helt at fordrive »det gamle menneske« fra litteraturen. Selv i Stalintidens politisk mest entusiastiske, men menneskeligt mest deprimerende perioder sad

der repræsentanter for denne fordømte race tilbage og insisterede, med risiko for deres liv, på at litteratur skulle være menneskevidenskab for igen at vende tilbage til Gorkijs metafor.

Enhver der er holdt op med at tro på julemanden har også en mistanke om at det, som står i et litterært værk, ikke er virkelighed. Mistanken er berettiget for litteratur *er* fiktion. Det litterære udsagn har ikke en objektiv sandhedsværdi som man kan forholde sig til ud fra kategorierne rigtig/forkert. Litterære udsagn er fiktive. Og det er de, fordi de ikke har en historisk afsender, men en skabt, fiktiv, fremstillet afsender. Man kan, f.eks., ikke stille Lev Tolstoj personligt til regnskab for sandhedsværdien – eller mangelen på samme – i det Anna Karenina tænker og siger; man kan ikke engang gøre ham ansvarlig for de kommentarer han selv kommer med undervejs i romanen. Man kan ikke stille Morten Korck eller Klaus Rifbjerg til regnskab for det billede, de fremstiller af danskerne i deres værker. Hvis de udtaler sig i en avisartikel, til en banketmiddag eller i en radioudsendelse er det derimod en anden sag. Her har modtagerne »ret« til at forholde sig til deres udsagn ud fra kriterierne ret eller forkert. Her optræder forfatterne nemlig som historisk eksisterende udsagnssubjekt med personligt ansvar for det de siger. Selvom ophavsmanden til et fiktivt værk optræder i jeg-form, ville det være meningsløst at forsøge at empirisk afprøve det, dette »jeg« siger. Jeg-et i et fiktivt værk forholder sig ikke til den faktiske virkelighed, men til et skabt, konstrueret, symbolsk billede af virkeligheden (som jeg-et er en del af). Medens faktive udsagn forholder sig direkte til den empiriske virkelighed, skal fiktive udsagn opfattes, *som om* det var virkeligheden, det drejer sig om.

Et helt aktuelt eksempel på at det ikke er alle, der skelner mellem fiktive og faktive udsagn, oplever vi i disse dage, hvor Salmon Rushdie har fundet det nødvendig at skære ud i pap for de iranske mullaer, at de blasfemiske udsagn han har lagt i munden på nogle af sine fiktive personer, ikke er forfatterens personlige synspunkter.

Noget lignende har vi oplevet i Sovjetunionen, hvor borgerne har opfattet fiktive værker som mere sande end den officielle, ideologisk tilrettelagte sandhed, der ofte har været mere fiktiv end den virkelig fiktive.

Men en' ting er at opleve noget som sandt, troværdigt. Noget andet er at hævde, at det er det.

Bag den socialistiske realisme lå en forestilling om at litteraturen nok var fiktion men at der ikke desto mindre eksisterede et nært (dialektisk blev det kaldt) forhold mellem fiktiv og faktisk sandhed. Det havde Lenin fastslået i en artikel fra 1905, som i øvrigt handlede netop om Tolstoj. Litteraturen var genspejling af virkeligheden, skrev Lenin.

Det er der for så vidt ikke noget at indvende imod. Enhver forfatter er produkt af sin tid, præget af bestemte historiske erfaringer, åndelige, kulturelle påvirkninger, miljømæssige og biografiske faktorer m.v.

Mere betænkelig er det, når Lenin i en senere artikel, også denne gang om Tolstoj, fastslår at det ikke er enhver »genspejling« der er hensigtsmæssig, det vil sige »nyttig«. Medens han i den tidligere artikel fremhæver den store erkendelsesmæssige værdi ved Tolstojs romaner om 1800-tallets Rusland, mener han nu, at den måde forfatteren tolker de skildrede begivenheder på, er direkte skadelig. Den svarede ikke mere til de historiske realiteter. Med dette mente Lenin, at den russiske revolution havde bevæget sig så meget, set i forhold til den periode som Tolstoj beskæftigede sig med (Rusland i perioden før 1905), at Tolstojs tolkning, der var et udtryk for denne epoke, var blevet en anakronisme. Den var blevet »overhalet« af det revolutionære proletariat (og dets mest oplyste forbundsfæller blandt bønderne) som bedre end Tolstoj forstod de dybere bevæggrunde i den historiske proces.

Det var således ikke enhver »genspejling« der var i pagt med de »objektive«, historiske realiteter.

Dette er det basale udgangspunkt for den socialistiske realisme. Den kræver af litteraturen, at den skal skildre virkeligheden i dens revolutionære udvikling frem imod kommunismen. Og den kræver af forfatterne at de ikke blot bevidsthedsmæssigt skal være »på højde« med deres tid. De skal også kunne se ind i fremtiden og spore netop de træk i mennesket og virkeligheden, der peger fremad.

Forfatterne skulle indenfor deres område opfylde samme funktion som den revolutionære avantgarde. I følge en til lægsdoktrin til marxismen, formuleret af Lenin, kom revolutionen ikke af sig selv. Det var derfor nødvendigt at oprette en bevidst og diciplineret fortrop, som skulle lede de mindre bevidste masser til revolution og derefter til oprettelsen af det socialistiske samfund.

Litteraturen blev således underlagt et krav om at være i overensstemmelse med den »givne« sandhed – den objektive virkelighed – samtidig med at den skulle være i overensstemmelse med en højere sandhed – kommunismens komme. Det betød i praksis, at den ikke skulle fremstille mennesket og verden som de var, men som de burde være. I god overensstemmelse med det »nyttekriterium«, Lenin brugte som argument i sin afvisning af Tolstoj, skulle litteraturen opdrage læserne i socialismens ånd, opdrage dem til den korrekte bevidsthed.

I sin bog »History as Ritual« hævder den amerikanske litteraturforsker Caterina Clark, at klassekampen som sådan aldrig blev et dominerende tema i sovjetlitteraturen. I stedet var det en mere abstrakt form for klassekamp der blev fremstillet: kampen mellem spontanitet og bevidsthed. Påstanden underbygges med, at den socialistisk realistiske litteratur kan reduceres til et såkaldt »master-plot«. Helten (som skulle være positiv) bevæger sig altid igennem forskellige faser fra lavere til højere bevidsthed, og denne udvikling er en personaliseret visualisering af den marxist-leninistiske historiografi. I følge denne bevæger historien sig frem imod en tilstand, hvor modsætningen mellem det spontane og det bevidste vil ophøre. Under kommunismen vil menneskets spontane behov

være i harmoni med den højeste form for bevidsthed, den hvor det enkeltes behov og interesser er identiske med samfundets.

Uanset om klassekampen abstraheres og projiceres som noget der foregår på bevidsthedsplanet, er der alligevel stadigvæk tale om klassekamp. Men Clark har ret i at det var bevidsthedsfaktoren, der blev den afgørende faktor i den socialistiske realisme.

Mennesket skulle fremstilles ud fra en »korrekt« position. Og de litterære helte skulle, om ikke direkte (skurkene forsvandt ikke helt) så i det mindste indirekte (skurkene led nederlag) bekræfte det »korrekte« menneske.

Til det korrekte menneske hørte en korrekt moral: klassekampmoralen.

På en konference for ungenkommunister i 1920 formulerede Lenin forholdsvis utvetydigt hvilken moral, der ville være den adekvate for det nye menneske i det nye samfund:

»Moral, det er det som virker for ophævelsen af det gamle samfunds udbytning og forener alle arbejdende med proletariatet, som skaber det nye, kommunistiske samfund. Vi tror ikke på en evig moral og afslører alle eventyr-løgne om moral. Grundlaget for den kommunistiske moral er kampen og fuldkommengørelsen af kommunismen. /.../ Vi benægter at der findes en /.../ klasseløs moral. Vores moral er underordnet klassekampens interesser. Vores moral hidrører fra proletariates klassekampsinteresser.«

Visualiseret i den positive helt skulle litteraturen bekræfte denne klasse-, eller måske rettere, jesuitermoral.

Ud af alt dette, som kun er en brøkdel af hvad der blev krævet af »menneskesjælens ingeniører«, som Stalin kaldte forfatterne, kom der en litteratur hvor den menneskelige erfaring blev erstattet med ideologi, jeg-et forsvandt i en kollektiv inkarnering af en »højere fornuft« (historiens lovmæssige udvikling frem imod kommunismen), beskrivelser af virkeligheden blev erstattet med myteproduktion (myten om Tusindårsriget). Eksistentielle og etiske problemer blev overflødige, eftersom »det ny menneske« under socialismen

erkender »den historiske nødvendighed« og styrer sit etiske valg, sit følelsesliv og sociale adfærd efter denne erkendelse.

I Vesten har vi hele tiden vidst at dette var nonsens. Og vi har vidst at der blev skrevet litteratur som ikke passede ind i den officielle doktrins spændetrøje. Vi har endda kunnet læse den. Det har man ikke i Sovjet. Ikke indtil fornylig, da Gorbatsjovs perestrojka åbnede op for den »alternative« virkelighed, og glasnost kastede lys over de »hvide pletter« i historien.

Selv mener jeg at noget af det mest bemærkelsesværdige Gorbatsjov har præsteret i løbet af den periode, han har siddet ved magten, er hans lancering af »den ny politiske tænkning«. Den udgår fra at der findes fællesmenneskelige, universelle værdier og afviser klassetænkningens og klassekampsmoralens dogmatiske inddeling af verden i »dem, der er med os, og dem der er imod«.

Måske er det kun dem, der kender Lenins status som inappellabel og ukrænkelig ideologisk autoritet, der kan forstå, hvor chokerende det må have været for gamle (og unge) leninister at høre den slags, endda fra generalsekretæren for det kommunistiske parti.

Opgøret med klassekampmoralen og hævdelsen af universelle, menneskelige værdier, trækker i virkeligheden tæppet væk under fødderne på Lenins variant af marxismen, den der sætter lighedstegn mellem socialisme og en bestemt bevidsthed, mellem socialisme og et »nyt menneske«.

Men Gorbatsjov var ikke den første, der gik til angreb på den stereotype klassekampstænkning og klassemoral. Det havde litteraturen gjort længe før ham. Det viser ikke mindst de nu frigivne, tidligere forbudte værker fra stalintiden og den efterfølgende periode.

Jeg vil her især fremhæve et digt, som Anna Achmatova skrev i 1938 og som indgår i digtcyklen »Requiem«, der blev publiceret i 1987. »Requiem« handler om stalintidens terror, om skrækken og den dybe angst i menneskenes øjne, om enkeltindividets magtesløshed overfor det vældige maskineri, der i historiens og fremtidsparadisets navn tilintetgør og ødelægger millioner af menneskers liv. I det digt, jeg vil fremhæve fra »Requiem« står Anna Achmatova i kø udenfor et fæng-

sel i Leningrad, hvor hendes søn sidder indespærret. Ingen kender hende. Men pludselig er der en kvinde der forstår hvem hun er:

»Kvinden spurgte mig hviskende (her hviskede alle):

Kan De beskrive dette?

Ja.

Og noget der lignede et smil bredte sig på det, der engang havde været hendes ansigt«

Når jeg siger, at Achmatova *skrev* digtet i 1938 er det misvisende. Hun skabte det, men vovede ikke at skrive det ned før en gang i 1960'erne. Da det omsider udkom i 1987, vakte det stor opmærksomhed. Det billede Achmatova gav af stalintiden i »Requiem« ophævede, helt ned til interpunktionen, den officielle historieskrivning om perioden.

Men ikke bare i den underjordiske, også i den tilladte litteratur var der foregået et opgør med klassekampsmoralen og det »nye menneske«.

Selv om det mildere klima, der spredte sig over landet under tøbruddet i 50'erne, afløstes af nye frostperioder, lykkedes det ikke at tvinge litteraturen tilbage til stalintidens cement- og traktorromantik. Støt og stilfærdigt og med brug af litteraturens særlige virkemidler voksede en litteratur frem, der genindførte mennesket i litteraturen.

Den skildrede mennesket, der levet i tiden.

»Den gyldne fremtid«, den »højere« og utopiske tid blev opgivet til fordel for nutiden, dagligdagen, den prosaiske og »jævne« historiske tid, som mennesket lever i her og nu.

Den skildrede mennesket, som generobrede fortiden. Fortiden blev biografisk. I stalintiden blev det enkelte menneskes skæbne fremstillet som en individualisering af samfundets biografi. Nu var det den private, individuelle og unikke skæbne, der blev fremstillet.

Den skildrede også mennesket, der generobrede sproget. Det jævne, talte, folkelige sprog fortrængte stalintidens upersonlige, litterære ideologiske kliche'sprog. Med sproget fulgte tidligere fortrængte synspunkter, holdninger og ideologier.

Stalintidens monologiske univers afløstes af flerstemmighed, polyfoni.

Litteraturen skildrede også mennesket, der ikke mere er fortrolig med verden. Det tvivlende, søgende og fremmedgjorte menneske afløste stalintidens helstøbte, aldrig tvivlende og bekræftende menneske.

Den skildrede også mennesket, der var fortroligt med verden, men med en helt anden verden end »den ny«. Medens det tvivlende og søgende menneske fandtes i den litteratur, der skildrede det moderne storbysamfund, fandtes det fortrolige menneske i den såkaldte landsbylitteratur. Netop denne litteratur har spillet en særlig betydningsfuld rolle i opgøret med det stereotype, ideologiske menneskebillede. Det var faktisk med bonden, at opgøret startede i 50erne. Det skal jeg ikke komme ind på her, blot nævne hvad det var, der var opsigtsvækkende med denne litteratur.

Bønderne betragtedes som en bagstræberisk klasse, hvis bevidsthed lå på et lavere niveau end industriproletariatet. Bondens traditionelle selvejerforhold til jorden og forankring i en åndelig, religiøs tradition sås som et levn fra fortiden. Allerede i 20erne opstod der et fjendebillede af bonden, som ikke helt forsvandt i den efterfølgende periode, selv om det blev modereret til bondeforagt eller blot en nedladende holdning til bønderne.

Bondelitteraturen genopdagede den folkelige og nationale tradition, den fremstillede et menneske, for hvem den åndelige kontinuitet, religionen, fra tidligere generationer overlevede etiske normer og værdier, slægten og nærhed til (ikke herredømme over) naturen spillede en rolle og styrede dets indre og ydre adfærd. Centralt i denne litteratur stod gamle mennesker, især gamle bondekoner. De udgjorde en slående kontrast til den socialistiske realismes fremskridts- og tekniko-optimistiske, rationalitetsdyrkende, ungdommeligt energiske og viljestærke helte – som desuden fortrinsvis var mænd. De gamle bondekoners afmålte, stilfærdige liv, deres cykliske tidsforståelse og irrationelle, harmoniske kosmologi, deres etiske kodeks, dybt forankret i bondekulturens traditioner og kristne tro, repræsenterer det måske stærkeste opgør nogen-

sinde i den tilladte litteratur med den ideologiske menneske- og verdenskonception.

Der er næsten noget symbolsk i at det netop var bondelitteraturen som blev den dominerende retning i »stagnationsperiodens« litteratur. Det var som om Moder Rusland, Moder Jord, via de forfattere der stod hende nærmest, advarede imod det eksperiment, som blev foretaget på hendes børn, og som truede med at tilintetgøre ikke blot børnene, men også Moderjorden selv.

Hvem ved, måske har Gorbatjov taget bestik af denne advarsel. Han er selv solidt forankret i den russiske og ukrainske bondemuld. Begge hans bedstefædre var bønder og blev udsat for repressalier i Stalintiden. En af dem var mellembonde og blev stemplet som »folke-fjende«. Selv startede Gorbatjov sin karriere som traktorfører på en kolchoz i Stavropol-regionen. Hans kone Raisa har skrevet en afhandling om det sovjetiske landbrug, og Gorbatjov var selv en overgang formand for centralkomiteens landbrugskommission.

Da han for et par år siden nedsatte sit præsidentråd optog han som medlem den sibiriske forfatter Valentin Rasputin. Han var en af de mest fremtrædende indenfor den såkaldte landsbylitteratur i 70erne. Ikke bare litterært, men også på anden måde har Rasputin kæmpet for Moder Jord. Siden 60erne har han kæmpet imod forureningen af den unikke og økologisk sårbare Bajkal-sø. Han har også kæmpet imod »århundredets projekt« – planerne om at vende en række nordrussiske og sibiriske floders løb i modgående, sydlig retning.

På den 27. partikongres i 1985 sagde Gorbatjov at litteraturen havde fungeret som alarmklokke. Hvor vidt den direkte har påvirket ham selv og reformpolitikkerne, kan man kun gisne om. Men meget af det, der blev skrevet på kanten af det illegale, især i landsbylitteraturen, indgår idag i den officielle politik – herunder den ny politiske tænkning med dens fokus på fællesmenneskelige, universelle værdier.

Märta-Lisa Magnusson, lektor, Suc, Esbjerg.

Verdens undergang i Fortid og Nutid

Det moderne menneske føler ofte, at det intet kan lære af fortiden. Verden idag er afgørende forskellig fra hvad den tidligere har været.

Ikke kun unge, men også ældre, føler at verden ændrer sig så hurtigt, at fortidens erfaringer er håbløse levn i nutiden. Arthur Koestler opsummerer denne afgørende forskel i to sætninger i bogen »The Gost in the Machine«: Der er to grunde der tillader os at kalde vores tid enestående. Den første er kvantitativ, udtrykt i den expotentielle vækst i befolkningsantal, kommunikation og destruktiv kraft. ... Den anden er kvalitativ, og kan opsummeres i en enkelt sætning: Før atombomben var mennesket nødt til at leve med ideen om sin død som individ, fra nu af er mennesket tvunget til at leve med tanken om sin død som art«.

Koestler peger på nogle vigtige sider ved vores moderne samfund. 1) Befolkningen vokser hurtigt og samtidig øger massekommunikationen kontakten på tværs af kulturerne. 2) Truslen fra A-våben, og for den sags skyld også fra forurening kan hurtigt udrydde menneskeheden. Spørgsmålet er imidlertid om disse to vigtige sider egentlig tilfører noget nyt til vores forståelse af verden. Om de gør, at man skal afvise tidligere svarforsøg, på spørgsmålet om hvorfor verden er som den er?

Verden er blevet forandret, vi er blevet mange flere mennesker på jorden, end vi tidligere har været. 11. juli 1987 fejrede FN at vi var blevet 5 milliarder mennesker på jorden. I 1974 var vi kun 4 milliarder og nogle forskere spår at vi om 100 år vil være 10 milliarder.

Den kraftige vækst er en kvantitativ forandring, men ingen kvalitativ. Den kraftigt voksende befolkning, sammen med kommunikationsteknologi og den voksende samhandel mellem verdens lande, betyder at verden ændrer udseende, og

derfor er det vigtigt ikke kun passivt at overtage fortiden, men hele tiden at nytolke fortidens viden. Vækst i folketal og ændringer er imidlertid ikke noget nyt. Det moderne menneske opstod for 40–50.000 år siden og var fra starten en primitiv jæger og samler uden fast bosættelse, og forblev sådan gennem det meste af sin historie. I denne periode er der kun sket få og små ændringer.

Senere begyndte mennesket på jordbrug og dyrehold, og fik dermed mulighed for mere permanent bosættelse. Ud fra disse voksede for ca. 10.000 år siden de første rigtige byer og i de næste årtusinder spredtes byen som idé ud over verden og under hele denne proces voksede antallet af mennesker på jorden. Byen blev centrum for bystaten, hvor byen var administrativt centrum. Bystaten underlagde sig nabostaterne og for nogle årtusinder siden opstod de første egentlige statsdannelser. Disse første stater var ofte ret kortvarige foreteelser, men efterhånden opstod mere varige imperier som det ægyptiske, romerske og kinesiske. Jeg har ikke her forsøgt at give et udførligt og uangribeligt billede af civilisationens udvikling, men kun påpeget at de forhold menneskene har levet under altid har ændret sig.

Samtidig med den førnævnte udvikling skete, så voksede befolkningen. Idag vokser befolkningen hurtigere end tidligere, men hvad så, vækst i sig selv er vel ikke det store altændrende problem. I det hele taget ville væksten ingen problemer give hvis der bare var mad nok til alle. Mange mennesker sulter imidlertid, det eneste aparte er at der samtidig er rigeligt mad. Der er på jorden ca. 5 milliarder mennesker, men vi producerer samtidig så meget mad, at ca. 6,5 milliarder kunne få en rigelig og sund ernæring daglig. Det det kniber med, det er ikke at skaffe mad nok, men at få den fordelt. Det er et spørgsmål om egoisme og netop egoisme er der vist intet nyt under solen. På det område kunne vi lære meget ved at lytte til myter, sagn og eventyr fra gamle dage. Næsten hvert andet folkeeventyr er en fortælling om egoisme og om hvordan egoisme straffes, et eksempel alle kender er f.eks. Store Klaus og Lille Klaus.

Koestlers første punkt viser på ingen måde den moderne

tid som noget enestående, tværtimod påpeger det vores nære tilknytning til fortiden.

Lad os se på det næste punkt. »Mennesket er tvunget til at leve med sin undergang som art«. Det adskiller nutid fra fortid, hævdede Koestler.

Efter min bedste overbevisning nej. Verdens undergang og udslættelsen af mennesket som art, er på ingen måde ny, tværtimod hører tanken om menneskehedens udslættelse til de tidligste erfaringer mennesket gjorde sig. De mange sagn om syndfloder der truer med at drukne menneskeheden, er et eksempel på hvordan religionerne i tidens løb har arbejdet med spørgsmålet om verdens undergang. Vi kender alle Bibelens beretning om hvordan Noa og hans familie p.g.a. deres retfærdighed undgik udslættelsen og hvordan menneskene idag nedstammer fra dem. Sådanne beretninger findes i hele Mellem-Østen, i Nord- og Syd-Amerika m.m. F.eks. fortæller Bororo indianerne om solen Meri følte at menneskene var blevet for talrige. Derfor beder han hele befolkningen i landsbyen om at krydse en bred flod via en stor træstamme. Meri har imidlertid udvalgt en rådden stamme og da menneskene var kommet ud på den knækkede den under deres vægt og de druknede alle sammen. En eneste Akaruio Bokodori, der gik langsomt fordi hans ben var deforme, undslap udryddelsen fordi han ikke var nået ud på stammen. Han frelste menneskeheden fra udryddelse ved at kalde de druknede til live med sang og trommespil.

Hos Hopi indianerne fortælles om hvordan menneskeheden gennemlever tre livsstadier, og hver gang måtte der ske en renselse p.g.a. korrupsion, griskhed og religiøst frafald. Den sidste ødelæggelse skete gennem en oversvømmelse der dræbte alle minus nogen få troende, der før vandet kom havde bedt om at de måtte leve med den Store Ånd. Den Store Ånds svar var, at det måtte de, hvis de kunne leve et fattigt, ydmygt og simpelt liv, og efter oversvømmelsen lovede de overlevende aldrig at vende sig fra Den Store Ånd.

Denne beretning og de øvrige syndflodsmyster er generelt glade beretninger om hvordan udslættelsen blev undgået, ved at mennesket greb chancen, ved at bygge en ark, eller ved at

kalde de døde tilbage til livet. Det er ofte også fortællinger om hvordan man kan være sikker på at druknedøden ikke gentager sig. Gud lovede Noa det og satte regnbuen som et tegn på himmelen, således at Gud, når han så den, blev mindet om ikke igen at sende vand mod menneskene.

Dette er tanken om verdens undergang i fortiden. Tanken om verdens undergang og menneskeartens udslettelse er imidlertid ikke kun noget der ligger i fortiden. Tidligere generationer havde også et vågent øje for det som en realitet i en umiddelbar fremtid.

En realitet der findes i iransk religion, jødedom, kristendom, Islam m.m. i form af en dommedag, eller i nordisk religion som Ragnarok. Dommedag var for den troende ikke en fjern og uvirkelig fremtid, men ofte noget som man, som f.eks. Paulus gjorde, forestillede sig kom inden for ens eget liv.

Nordboen frygtede ved hver usædvanlig hård vinter at det var indledningen til undergangen, idet Ragnarok indvarsledes af de tre fimbulvintre. Så slipper ulven Garm løs og angriber menneskene, der indbyrdes ligger i krig. Ulven Skoll sluger solen og Had sluger månen, stjernerne falder ned. Jætter, drager m.m. angriber guderne, Fenrisulven sluger Odin og Tor omkommer da han dræber Midgårdsormen. Efter kampen er solen sortnet og jorden styrtet brændende i havet. I nogle kulturer så man frem til verdens undergang, i andre frygtede man den. I alle tilfælde betragtede man udslettelsen som en realistisk mulighed.

Nu har vi hos de gamle set verdens undergang i form af fortid (syndflod) og fremtid (dommedag), vi mangler et aspekt der hvor fortid og fremtid mødes, nemlig i nutiden.

Midt i menneskets nutid ramte bevidsthed om menneskehedens udslettelse i form af f.eks. krig og epidemiske sygdomme. AIDS betragtes idag som en menneskehedens svøbe, på trods af at vi alle ved at den moderne lægevidenskab nok skal få skovlen under den en dag, og at den enkelte let kan undgå sygdommen. Hvordan har man så ikke i den brede befolkning opfattet epidemiske sygdomme som f.eks. pest, der bl.a. ramte Danmark i 1348-49, 1566, 1637 og 1711.

Den hårdeste var den i 1348–49, Den Sorte Død, menigmands reaktion kender man kun lidt til, men den efterlod hele kirkesogne uddøde, og for de mennesker der levede og døde under den, har det repræsenteret verdens undergang. I Johannes Åbenbaring 16,2 knyttes verdens undergang sammen med sygdomme med bylder »Da kom der ondartede og slemme bylder på de mennesker som havde dyrets mærke« og Åbenbaringen 6,8 fortæller, at der blev givet »Døden« magt til at dræbe 1/4 af jorden med sværd, sult, sot og vilde dyr.

Pesten 1556 er beskrevet i en dagbog af en teolog fra Haderslev Johannes Oldendorph. I dagbogen hører vi om hvordan den ene efter den anden i omgivelserne bliver syge og dør, selv datteren Elzebe bliver syg af pesten, før Oldendorph og hans kone selv bliver syge. På trods af at pest er dødelig, forsøger Oldendorph på alle måder at redde datteren og i det sidste dagbogsnotat fortælles om, hvordan han forsøger at redde familien midt i den destruktion af menneskehed der raser omkring ham.

Verdens undergang og menneskehedens udslettelse er efter min mening absolut ikke nogen ny idé hos det moderne menneske. Den kan genfindes på mange af de tidligere stadier menneskeheden har gennemlevet, og hænger sammen med at vi altid har levet en usikker tilværelse, hvor destruktionsen stod for døren. Ofte var problemet om menneskeheden havde mulighed for at leve videre.

Alligevel har det moderne menneske valgt at se sin tid som enestående, med det resultat at vi er kommet til at stå i en tid hvor vi føler vi intet kan lære af fortiden. Dermed er vi kommet i en ensom og forladt situation. Vi er kommet til at føle os som en slægt uden håb og det er næsten det værste der kan ske. Det er værre end truslen om at verden går under i et atomragnarok og et forureningshelvede, fordi håbløsheden får os til at opgive kampen mod udslettelse før kampen er tabt. Troen på at verdens undergang kan undgås lever ofte kun som en tro på at den moderne teknik kan løse problemerne. Altså: »Jeg skal selv intet gøre, bare vente« og det er at kaste sig i armene på destruktionsen.

Vi skal istedet lære af fortiden, at menneskehedens beståen altid har været truet, men at det altid ved kamp er lykkedes at fjerne ødelæggelsen. Der har i fortiden aldrig været tale om at opgive kampen på forhånd. Ikke noget med at undlade at sætte børn i verden af frygt for fremtiden, eller at sætte sig passivt og vente på skæbnen.

Fortiden er fortællinger om aktivitet og om at turde kæmpe mod det håbløse i verden. Troen på at ødelæggelsen kan overvindes finder vi i myter, sagn og eventyr, samt i historiens tale. Den moderne verden er ikke enestående ved at stå over for voksende befolkning, eller ved at vi er klar over, at menneskeheden står over for sin mulige udslættelse. Hvis vores moderne tid er enestående, så er det fordi så store dele af befolkningen mangler troen på at udviklingen kan vendes.

Paul Tillich mente, at troen på menneskets muligheder er brudt med det 20. århundredes permanente trussel om ødelæggelse af jorden. Derfor oplever efter hans opfattelse det moderne menneske stærkere end tidligere meningsløsheden i livet.

Hvis jeg har ret, så oplever det moderne menneske meningsløsheden i livet stærkere end tidligere ikke fordi det står over for en permanent trussel om ødelæggelse af jorden, men fordi mennesket har afskåret sig fra tidligere tiders erfaring om at ødelæggelsen kan bekæmpes. Fortiden må erkendes for at fremtiden kan beholdes.

Torkild Mads Larsen

Om Bertolt Brechts »Den kaukasiske kridtcirkel«

Her skal tales om et af de store stykker af den tyske skuespilforfatter Bertolt Brecht: *Der kaukasische Kreidekreis*. Det er skrevet i USA i 1944, men det kom først til rigtig opførelse, med musik af Paul Dessau, – og blev først trykt som bog – ti år senere, i DDR.

Den stat eksisterer ikke mere, som vi véd, og måske er det ikke opportunt at tale om dens største digter for tiden, men han bliver ikke så let at få ud af landkortet. Jeg synes at Bert Brecht: den lille arrogante mand med hans harem af skuespillerinder og medarbejdere, avantgarde-dramatikeren, det episke teaters teoretiker, en snart modig og snart opportunistisk kommunistven, forfulgt flygtning fra sit fædreland og Stalinprismodtager – at *han* er det 20. århundredes Shakespeare.

Begge d’herrer – Brecht og Shakespeare – levede i vanskelige tider. Og begge vore venner navigerede (det er dramatikere nødt til at gøre) med betydelig sans for kommercielle og teatermæssige realiteter:

Lidt uartig kan man sige at *Den kaukasiske kridtcirkel* er et forsøg af Brecht, i hans amerikanske landflygtighed, på at lave en Hollywood-basker. Stykket er faktisk skrevet i eksilhjemmet i Santa Monica (Californien) forår og sommer 1944, om end det er startet omkring nytår 1944 i New York, hvor en forbindelse havde åbnet en chance for Broadway. Det var i det år Brecht skrev det lille digt

HOLLYWOOD

Jeden Morgen, mein Brot zu verdienen,
Gehe ich auf den Markt, wo Lügen gekauft werden.
Hoffnungsvoll
Reiche ich mich ein zwischen die Verkäufer.

(1944 – iflg. *Arbejdsjournal* dec. 1944)

Hvis Brecht heri har indbefattet *Den kaukasiske kridtcirkel*, så ville jeg dog sige at det var en ualmindelig pragtfuldt udtænkt »løgn« eller fiktion han forsøgte at sælge, og fuld af kommunistisk lære eller ideal.

Løgnet = historien, fabelen, havde Bert Brecht dog som sædvanlig ikke opfundet i skrivende stund. *Wer hat Ihr letztes Stück geschrieben, Herr B.?* plejede hans bekendte at spørge, i hans egen stil.

Sujettets (for)historie:

Historien er den som vi kender en variant af fra den gammeltestamentlige beretning om *Salomos dom* (1. Kongebog, kap. 3): Striden mellem to kvinder om hvem der er den rigtige moder til et barn, og den spidsfindige dommers trick til at afsløre og afgøre sagen. Salomon truer jo med at lade barnet hugge i to med et sværd, og den kvinde der da giver afkald er den sande moder. I Brechts historie skal de to kvinder fra hver sin side trække i ungen og trække ham ud over periferien af en med kridt tegnet cirkel som han er anbragt i. Men den psykologiske test er den samme.

Dramaet *Den kaukasiske kridtcirkel* er ganske rigtigt genbrug af på forhånd givet stof – hos Brecht er det i så henseende ligesom hos Shakespeare og de fleste dramatikere. I dette tilfælde kan man nu besvare spørgsmålet om hvem der tidligere har skrevet Brechts stykke, med først at sige at det har han selv: nemlig i novelleform, i den fortrinlige, stramme, om Kleist mindende historie *Der Augsburger Kreidekreis*.

Denne novelle, der siden fik plads i spidsen af hans *Kalendergeschichte*, er skrevet i Sverige, nemlig på Lidingö i januar 1940. Brecht var jo flygtet til Danmark efter Hitlers *Machtübernahme* i 1933, og da Danmark sluttede ikke-angrebspagt med Hitler, var Brecht forudseende nok til at flytte sine teltpæle til Sverige, i marts 1939. Et år efter gik det svenske politi på husundersøgelse på hans bopæl, og han skyndte sig videre: til Finland og derfra videre via Sovjetunionen (hvor han var alt for klog til at slå sig ned), via Vladivostok til Californien. Og i Sverige skrev han altså sin novelle om striden mellem den omsorgsfulde tjenestepige og den

egoistiske frue om et drengebarn. Han henlagde handlingen til en gammel borgerkrigstid, nemlig reformationstiden, i sin egen fødeby Augsburg.

Men dér er historien egentlig ikke fra. Og den er heller ikke fra det Kipling- og teater-Indien hvor han i sine unge dage havde ladet en (noget anderledes, men principielt genkendelig) kridtcirkelprøve foregå. Det var tilbage i sidste halvdel af 1920'erne, i det mellemstil med titlen *Das Elefantenkalb* han satte på sin komedie *Mann ist Mann* (1926).

Men Indien er på en måde nærmere ved historiens rod end Augsburg. Det er nemlig en gammel *kinesisk* historie. Det får vi faktisk også at vide i *Den kaukasiske kridtcirkel*. Vores stykke har en slags fortæller, Sangeren, og han forklarer i Forspillet, at *Der Kreidekreis* stammer »aus dem Chinesischen».

Af gode grunde forklarer Sangeren ikke at Bertolt Brecht både har kunnet læse og se en bearbejdelse på tysk af det kinesiske skuespil *Kridtcirklen* (fra sen-middelalderen!) – teaterversionen fra 1925 var af den kendte tyske ekspressionist Klabund. – Må jeg indskyde at det morede mig engang at falde over et referat i en dansk folkloristisk afhandling (August Wimmer: *Æsthetiske Skizzer*, Kbh. 1882, s. 83), hvor dets relation til Salomos dom-historien overvejes: »I China opføres et bekjendt Skuespil, som kaldes 'Kridtkredsen', hvis Indhold er følgende: ...«.

Men lad os igen gå tilbage – eller kronologisk frem – til Brechts *Kalendergeschichte* skrevet på Lidingö 1940 og hans store skuespil skrevet i New York og Santa Monica 1944.

I novellen laver Brecht det kinesiske plot om på et meget væsentligt punkt: det er *ikke* den biologiske moder (af overklassen), men barnets redningskvinde og omsorgsfulde forkæmper, tjenestepigen Anna, der får tilkendt barnet – af en mærkelig folkelig spøgefugl af en dommer. Den samme provokerende afgørelse træffer dommeren Azdak i skuespillet *Den kaukasiske kridtcirkel*: det er ikke biologien og afstamningen, men omsorgen og offerviljen der kvalificerer – tjenestepigen vinder over fruen.

Men – som allerede titlen siger – er skuespillet *Den kaukasiske kridtcirkel* lokaliseret om igen: til Kaukasus og til Grusi-

nien. Men skuespillet er ikke *moraliseret om* i forhold til *Der Augsburger Kreidekreis*; for det er stadig, og jo endda meget fyldigere, en demonstration: til fordel for moderlighed, til forskel fra moderskab og medfødt ejendomsret. Men skuespillet er også – eller var da Brecht skrev det – aktualiseret i tid og omstændigheder. Det har en nutidig ramme. Et par ord om den!

Rammekompositionen

Et forspil foregår i det sønderlemmede og nylig igen befriede Kaukasus, i 1944 (?) hvor Hitlers hære er slået bagud imod Berlin og landet skal bygges op. To grupper strider – dem der boede her før, en gedeavler-kolchose som har været evakueret østpå, og en frugtavlerv-kolchose fra naboejnen der har lagt plan for frugt- og vinhaver i dette egnede terræn. Hvem har ret eller skal have ret til jorden?

Herom føres en forhandling under ledelse af en statslig udsending. Det lader til at gedeavlerne viger for de mere idérige frugtavlere. I den positive stemning der fremkommer tilbyder frugtavlervne at underholde deres rivaler og medborgere gedeavlerne med et teaterstykke »der har at gøre med vores spørgsmål«. Det præsenteres og er, med frugtavlervne i rollerne, iscenesat af den lokalt berømte sanger-digter-instruktør Arkadi.

Stykket de spiller er *Den kaukasiske kridtcirke*. Sangeren Arkadi er en fortæller, som hele tiden sidder med rollebogen på scenen; han meddeler præmisser, steds- og tidsskift, opsummeringer, og han fortolker undervejs rollernes udtalte tanker. Brecht havde netop i New York set et glimrende eksempel på et sådant teater-med-fortæller: en opførelse af Thornton Wilders *Our Town*; men det er også en realisering – den bedste han nogen sinde lavede – af hans egne tidligere teorier om »episk teater«.

En af ideerne i denne teoretisering er at tilskuerne skal bevare distancen til stykket, hellere forholde sig overvejende bedømmende end opslugt-hensvømmende; altså som ved komedie og foredrag, ikke som ved Verdi-opera eller melodramatisk Hollywood B-film. Og da vi i *Den kaukasiske kridtcir-*

kel ikke blot ser et stykke, men ser arrangementet af *opførelsen* af et stykke, er distancen og didaktikken sikret. (På tryk er der yderligere romanagtige titler på de enkelte akter.)

Men fortælle-måden og fremførelses-måden (delvis med masket!) er jo kun én side af sagen – lad være at det er forsiden. Et stykke er nu engang også fabelen, og det er også rollerne. Og al den patos og indlevelse Bert Brecht vil nægte os på den ene konto, giver han os i rigt mål på de andre konti. Han kan alt det Hollywood og Broadway satsede på, han kan det bare bedre, listigere, dybere, sandere.

Fabelen

Sangeren Arkadi har lokaliseret historien til Grusininien, til den lokale historie fra terroristiske feudalfyrsters tid og krige med den store persiske nabo: kup og omvæltninger som kan få os til at tænke på Stockholm 1520 eller Bukarest i december 1989, og som havde atter andre associationer medens Hindenburg, Hitler, von Papen og Thälmann levede. Og kolchosedlemmerne ved anden verdenskrigs slutforløb bruger altså noget hjemligt traderet, fra fyrsternes og de ikke definitive omvæltningers og kriges tid.

Komposition

Arkadi forudskikker stykket den bemærkning at det *egentlig er to historier*. Hans forestilling – altså stykket efter Forspillet – er i fem akter. Dene ene historie, som vi efter hovedpersonen: tjenestepigen Grusche, kan kalde *Grusche-handlingen*, fylder de første tre akter. Fjerde akt springer tilbage i tiden: her får vi (som aktens overskrift lyder) »Dommerens historie«, som vi efter hans navn kan kalde *Azdak-handlingen*. Ved 4. akts slutning sættes an til synkronisering og syntetisering af de to historier, og i 5. akt. (»Der Kreidekreis«) bliver Grusche så at sige bragt ind på Azdaks scene.

5. akt er den mærkværdige dommer Azdaks sidste embedshandlinger inden han klogeligt absenterer sig. Som altid dømer han fra et formal-juridisk synspunkt absurd og fra et underklasses-menneskeligt synspunkt rigtigt, da han bestemmer at tjenestepigen Grusche skal have og beholde barnet

som dets sande moder i stedet for den magtfuldt tilbagevendte guvernørfrue.

Morale

Moralen udtaler derpå Sangeren, en morale som først nævner vor kasus, vort retstilfælde med barn og mor, og sidst nævner striden om den grusiske dal fra Forspillet: rammen får altså én linje til slut!

ihr aber, Ihr Zuhörer
 Der Geschichte der Kreidekreis, nehmt zur Kenntnis
 der Meinung
 Der Alten, dass da gehören soll, was da ist
 Denen, die für es gut sind, also
 Die Kinder den Mütterlichen, damit sie gedeihen,
 Die Wagen den guten Fahrern, damit gut gefahren
 wird,
 Und das Tal den Bewässern, damit es Frucht bringt.

Man kan godt kalde stykket en juridisk-moralsk *kasus*, og det ender, som så mange at Brechts stykker, med en domsforhandling. Det stemmer godt med Brechts ikkesuggestions-teater, hans appel til fornuft og dømmekraft. Men faktisk er det jo et skin. Eller: meningen er at vi skal lytte til argumenter og tænke – men det er forfatterens tanke vi skal tænke, og den metaforiske analogi mellem moderret og ejendoms- eller dispositionsret er et digterisk snarere end et snævert-rationelt argument.

Stykket er altså en retssag – ikke en faderskabssag, for sådanne har gerne et negativt formål, men en moderskabssag. Og den er delt i to historier: man kunne sige at den *ene* historie handler om forbryderen og den anklagede Grusche, den *anden* om dommeren Azdak. *Dommen* fælder Azdak (og Brecht). Den nærmeste og fiktive *applikation* henlægger sangeren med stærk forhånds- eller baghåndsdisponering til de grusiske kolkosemedlemmer. Den *videre* applikation har *vi* at anlægge.

De to historier fremstår imidlertid langthen som mere end morale-præmisses, som mere end læreeksempler: De er fyldi-

ge, man kan gerne sige romanagtige (og for så vidt også »episk teater«): de har et langt tidsforløb (2 år), og stedet skifter. Og de er rige på tragik og komik. Dertil skal vi visselig ikke forholde os distant, men lade vores følelser deltage.

Brecht talte i nogle af versionerne af sin teaterteori om sit *ikke-aristoteliske* drama. Men hvis det er overensstemmende med Aristoteles' gamle lære om digtekunsten at en dramatisker må være en mester i at lave plot, må kunne lave karakterer, og bl.a. bruge de to faktorer til at fremkalde frygt og medlidenhed hos tilskuerne, så er forfatteren til *Den kaukasiske kridtcirkel* faktisk en udmærket aristoteliker!

De to historier igen

Lad os se lidt nærmere på den første historie: Grusche-handlingen. Grusche er tjenestepige hos guvernørens frue, og et lokalt statskup får fruen til at flygte med så meget som muligt af sit tøj og bijouteri, og omvæltningen og en krig skiller samtidig Grusche fra hendes kæreste, soldaten Simon. Ved et tilfælde er Grusche den der kommer til at hænge på guvernørfruens efterladte spæde drengbarn. Men o.k. – så må hun jo tage sig af ham. Og det gør hun så i de næste to år – skønt han er eftersøgt af de nye magthavere – idet hun slæber ham med ud på landet, til en bror hun har oppe »i de nordlige bjerge«. Det er den lange march, tør man sige. Hun sørger for mad og varme til ham såvidt hun kan, men det koster ydmygelser, afsavn, farer. Af hensyn til sin gudelige svigerinde må hun finde en fader til »sit« barn, og det medfører et grotesk bryllupsarrangement med en garanteret døende bonde, der uheldigvis genvinder fuld livskraft et øjeblik efter vielsen. Drengbarnet koster Grusche så meget besvær og bringer hende så meget i knibe at – hun må elske den unge.

Den værste knibe kommer hun i til sidst (altså i slutningen af 3. akt) da krigen og borgerkrigen er forbi og den gamle storfyrste har kuppet sig tilbage til magten. Så er der nemlig igen bud efter guvernørbarnet, panserrytterne er på sporet af den lille Michel. Og samtidig kommer kæresten Simon tilbage fra krigen, søger Grusche op, taler til hende tværs

over en bæk ved gården hvor hun bor nu. Simon ikkeforstår og forstår at Grusche har en ny situation, med barn, så at hun ikke er hans mere. Barnet »er ikke mit«, råber hun fortvivlet til Simon da han vil gå. Men da panserrytterne i det samme kommer og spørger om hun er Grusche (hun nikker) og: »Ist das dein Kind?« svarer hun: »Ja.« Beskyttende! Og mister dermed Simon – og bliver et øjeblik efter alligevel også frataget den lille Michel.

Det er en tilspidset dilemma-scene. Bert Brechts storhed som dramatiker – i aristotelisk tradition lige så meget som i den episk-didaktiske – viser sig i hans dygtighed i at konstruere dilemmaer, at bygge dem op i stykkets fabel og lade dem spænde sig voldsomt op på rette sted i forløbet. Grusches dilemma i den scene jeg lige har omtalt, er i øvrigt et *tragisk* dilemma aldeles efter bogen: hun er stedt mellem to personlige »værdier« eller livsforbindelser der udelukker hinanden, og hendes situation kalder på vores stærkeste frygt og medlidenhed.

Hvis der kommer den højeste grad af tragik i Grusche-handlingen, så er det omvendt *komedie*-præget der er mest udbredt i Azdak-handlingen. I begge handlinger er der dog også modsatte ingredienser og momenter, men nu simplificerer jeg groft og siger: at skuespillet består af en tragedie (à la H. C. Andersens *Historien om en Moder*) der efterfølges af en komedie.

Azduk-handlingen er komedie på mindst tre måder. Én er at den vender Grusches dobbelte tab til restituering og happy ending. Azdak tildømmer Grusche moderskabet til Michel og skilsmisse fra bondemanden – det sidste ved et forvekslingsnummer der sent i komiske handlinger accepteres som: jo galere, jo bedre. Så hun får Simon.

Dernæst er Azduk-handlingen langthen komisk fordi den består af en række gags og sketches, hvor den mærkelige dommer udfolder sin overraskende, absurde logik i sag på sag. Azdak er en slags domstolens hofnar.

Og hermed er jeg inde i det tredje aspekt af komik: Azdak er et strålende eksempel på det som den russiske litteraturforsker Bakhtin associerede med *karneval* og mente særlig fandtes i middelalderen og hos Rabelais. Det drejer sig om den

latter der sætter magtforholdene på hovedet, skider på værdighedstegn og protokol og glad accepterer vores allesammens kreaturlighed.

Karnevalet har sin tid. Azdaks varer to år. Før og efter er det livsfarligt at prøve at tage autoriteten og ukrænkeligheden fra denne verdens store og at udtale sympati for de revolutionære tæppevævere og sultende bondekoner. Og Azdak er ikke nogen ubetinget helt. Han ligner Brecht mere end Robin Hood. Han véd at lyve og at bringe sig i sikkerhed. Hans kynisme, opportuniste og fejhed hører med i billedet.

For en stor skuespiller er den changerende og provokerende, patetiske og korrupte figur en pragtrolle.

Lad mig slutte med et par ord om de to hovedfigurer: Azdak og Grusche.

Rollerne

At en teaterfigur skal forestille et rundt, »rigtigt« menneske, på en eller anden måde psykologisk sand – og medrivende: i indignation eller medfølelse eller beundring hos os tilskuere – det var jo egentlig *ikke* efter Bert Brechts teori. Og alligevel indgår noget sådant vel efter vores opfattelse og oplevelsesmåde i de fleste »store roller«: de *illuderer!* Bevares: de *demonstrerer* nok for os, men ikke kun udefra, men også ved vores indlevelse.

Og en stor dramatiker – »stykkeskriver« som Brecht kaldte sig, eller manuskriptforfatter som det vel hedder i filmenes Hollywood – en stor dramatiker er ikke bare en klog konstruktør af plots, han er også en digter af store roller. Brecht var sat i gang af Broadway og omgikkes bl.a. Charles Laughton, så han vidste godt hvad de ville have.

Og det er nu sjovt at se i hans *Arbejdsjournal* hvordan den menneskelige konkrethed sniger sig ind i hans overvejelser om hvordan figureerne i hans stykke skal indrettes, korrigeres, blive troværdige – side om side med optegnelser hvori en dramaturgisk bekendt der slår på at »et drama har brug for spænding, klimaks og identifikation« omtales som ganske forstenet (12.6.44).

Selv kan Brecht først få hold på Azdak-figuren når han

kan finde motivet til en psykologisk autenticitet hos ham. Det overrasker os ikke at Brecht søger og finder grunden til Azdaks rets-saboterende væremåde dér hvor han gør det: »vanskelighederne ved at udforme *Azdak* opholdt mig i to uger, indtil jeg fandt den sociale grund til hans måde at forholde sig på«, noterer Brecht i journalen 8.5.44. Men hvad han begrundet socialt, er den *psykologiske* sandsynlighed (»i hans skuffelse over at der med omstyrtelsen af de gamle herskere ikke kommer en ny tid, men bare en tid med nye herskere«, står der i samme journal-optegnelse). Man kan beklage at Brechts nye herre Walter Ulbricht i DDR aldrig fik lejlighed til at læse denne motivering, men jeg fastholder at selv om dens grund er politisk/social, så er dens funktion at sikre figurens autenticitet, illusionskraft – Azdak skal være et (særligt men) rigtigt menneske.

Jeg var også dybt fascineret af at læse Brechts overvejelser over Grusche-figuren mens han filede på *Den kaukasiske kridtcirkel*.

Her vil jeg gerne tilstå at jeg kun har set én opførelse af stykket, en glimrende dansk forestilling som først blev lavet i Ålborg og derpå flyttet til København, i 1963 tror jeg. (Jeg tror for øvrigt også at instruktøren Hans-Henrik Krause havde et godt kendskab til Berliner Ensembles – dvs. Brechts egen – indstudering fra 1954 og kopierede nogle af dens træk; i hvert fald var kostumerne og til dels scenebillederne kopieret.)

Den skuespillerinde der spillede Grusche, var i og for sig meget god. Hun kunne synge (det skal man kunne hos Brecht). Hun var ung. Og hun havde et yndigt ansigt, hun var i det hele taget *smuk*. Det var det sidste der var problematisk. Det fik jeg – sent – en stærk forståelse af da jeg læste i Brechts *Arbeitsjournal* hvilken konkret kvindeskikkelse digteren associerede til. Det var Breughels *Tosse-Grete*. (Brecht elskede Breughel. Under sit Sveriges-eksil skriver han en liste over sine værdigenstande (8.12.39), blandt hvilke foruden nogle egne manuskripter, »en sølv-whiskyflaske« og »en dunhillpibe« også figurerer »2 bind BREUGHEL BILDER«). Sådan så Grusche altså ud for Brecht:

15.6.44

Pludselig er jeg ikke længere tilfreds med Grusche i *Den kaukas. kridtcirkel*. Hun skulle være enfoldig, se ud ligesom *Tosse-Grete* hos Breughel, et trækdyr. Hun skulle være stædig i stedet for opsætsig, villig i stedet for god, udholdende i stedet for ubestikkelig osv. osv. Denne enfoldighed skulle på ingen måde betyde »visdom« (sådan er den bekendte skabelon), og dog er den helt igennem forenelig med praktisk begavelse, endog med list og skarpt blik for menneskers egenskaber. – Idet Grusche bærer sin klasses stempel af tilbageblevenhed, skulle hun ikke i så høj grad give mulighed for identifikation og derved henstå objektivt som en i en vis forstand tragisk figur (»jordens salt«).

Der er mindst tre træk det er værd at fremhæve i dette mærkelig og komplekse notat.

For at begynde bagfra: Brecht var udmærket bevidst om figurens tragiske patos, som han endda med et Jesus-ord giver en human-religiøs værdighed.

Men ikke yndig! Hun er et rigtigt proletarisk trækdyr, ikke uden tæft og evt. listighed, men ikke nogen kvik og yndig pige. Derved *mindre* identifikationsmulighed for publikum, siger Brecht (*nogen* identifikation kommer man altså ikke uden om?); og dette er til gavn for figurens større virkning: vi skal beundre uden at svømme hen. Det stemmer godt med Bert Brechts anti-empatiske teori, hans anti-indfølelsesteori.

I samme retning går Brechts vagtsomhed – i notatet – imod at gestalte noget med enfoldighedens visdom (men nok »salige er de fattige i ånden«, som Matthæus siger, og især »salige er de fattige« (PUNKTUM!), som Lukas siger). Brechts vægringsgrund er at det ville være kliché, »die bekannte schablone«. Navneordet *kliché* og tillægsordet *prægnant* er egentlig den samme metafor, og Brechts vanskelige forsæt her er altså at opnå det andet og tankeprovokerende (prægnante) og undgå det første og vanetænkende (klicheen).

Og endelig altså det der kom forrest i optegnelsen: Grusche ser ud som Breughels »Tosse-Grete«. Jeg vil gerne holde fast

i dette træk. Det kan godt være at Bertolt Brecht som teoretiker betonedede det lærerige og i en vis ubarmhjertelig forstand repræsentative ved et dramas fabel og figurer, men som digter var han mere konkret, også ved frembringelsen af figurerne.

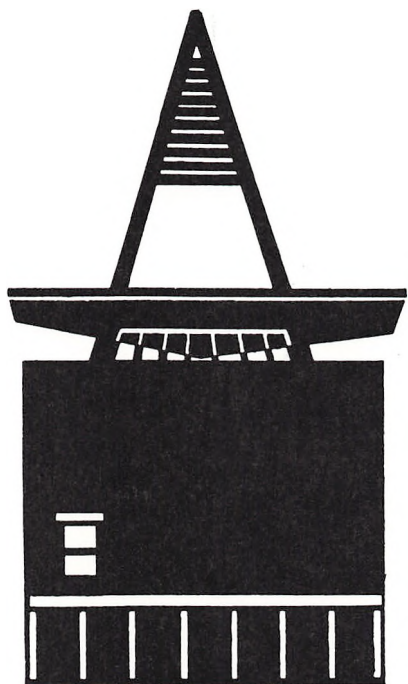
I det som Brecht syrligt kaldte det *kulinariske* teater – og dertil hørte sikkert også Broadway, og Det kgl. Teater i København – er de store roller jo en af attraktionerne. Men det er de også i Bertolt Brechts dramatik. Da han er gennem den første affatning af *Den kaukasiske kridtcirkel*, ser han tilbage på rækken af sine skuespil. Man har lov at mene at *Den kaukasiske kridtcirkel* blev hans sidste store dramatiske digtning, så tilbageblikket på dette tidspunkt godt kan kaldes dramadigterens definitive regnskab. Jeg vil gerne slutte med at citere den pågældende optegnelse fra hans *Arbeitsjournal*. Den lyder i sin fulde udstrækning sådan:

22.5.44

Processionen af figurerne bliver længere. *Baal, Garga, Shlink, Maë Garga, Eduard, Gaveston, Dronning Anna, Galy Gay, Begbick, Jeanne d'Arc, Mauler, Wlassowa, Callas den iberiske kvinde, Judith Calles, Galilei, Shen Te, Sun, Vandsælgeren, Mutter Courage, den stumme Kattrin, Puntila, Matti, Ui, Malfi, Hertugen, Simone, Grusche, Azdak.*

Lars Peter Rømhild

NYT FRA

ASKOV HØJSKOLE

INDHOLD

	side
Askov Højskole 1989-90	3
Askov Højskole 1990	6
Formandsberetning	7
Sommermøde 1990	9
Generalforsamling i Askov Lærlinge 1990	10
Askov lærlinges regnskab 1989/90	12
Askov Højskoles regnskab	13
Elever på Askov Højskole 1990/91	15

Askov Højskole 1989-90

Vinterskolen 1989-90 fulgte i mange henseender mønstret fra de umiddelbart foregående år. Ikke fordi intet forandrer sig. Tværtimod. På en højskole er alting i stadig bevægelse. Udviklingen sker blot sjældent fra hold til hold, men strækker sig normalt over nogle år. Hvad der har kunnet iagttages i slutningen af 80'erne, er en voksende sans for emner, som det i årtier har været svært, for ikke at sige umuligt, at skabe interesse om. Det gælder f.eks. historie, som i dag kan samle store hold.

Som noget nyt var der på vinterskolen 1989-90 en emneuge før jul. Mens godt 20 elever, hovedsagelig fra Thormod Christensens studiehold om »Politiske beslutningsprocesser i det højteknologiske samfund« danne hold ugen igennem med ligeså mange udefra kommende erhvervsledere, delte resten af skolen sig på diverse andre hold så som: »Digt-musik-billede«, »Personlighedens og ideologiernes opløsning«, »Masker«, »Mad« og »Brolægning«. Det sidste hold fik under Svend Aage Jensens ledelse ordnet indkørslen, så selv store busser nu kan køre ind på gårdspladsen. Eftermiddagene var afsat til foredrag under fællestitlen: »Det nye verdensbillede«. Karen Holst fortalte om »Billedkunsten fra 70'erne til i dag«, Ian Heilmann holdt et foredrag om den moderne naturvidenskab, »Tilbage til kaos, nyt liv i fysikken« og undertegnede talte om emnet: »Systemerne smuldrer, de nye filosoffer«.

Emneugen i november blev fulgt af endnu en emneuge i løbet af foråret samt nogle emnedage specielt med sigte på vinterholdets rejse i april. Den gik som de foregående år til Prag, men unægtelig under andre omstændigheder efter murens fald og alt, hvad dermed fulgte, bl.a. nogle timers sparet ventetid ved grænseovergangene.

Med mellemrum overvejer vi vore kursusterminer. Er det nu de rigtige, 6 måneder fra november og 3 måneder fra maj? Vi følger stadig de gamle skiftedage, som for længst har mistet den betydning, de engang havde. Med den ikke uvæsentlige undtagelse, at vi på et tidspunkt – med held – indførte et 4 måneders vinterhold fra 7. januar. Der har rundt om på højskolerne været eksperimenteret med andre starttidspunkter i efteråret, men tilsyneladende uden at der har vist sig noget oplagt bedre end november.

Det har vi altså ikke set nogen grund til foreløbig at ændre ved. Derimod har vi fra november 1989 introduceret en ny type »mellemlange« kurser begyndende med 6 ugers forfatterværksted under ledelse af Knud Peder Jensen. Kurset blev stort set fuldttegnet og faldt så godt ind i vinterskolens rytme, at det lover godt for videre eksperimenter med denne kursustype. Da vi har lange kurser hele året, og kortkursusprogrammet derfor nødvendigvis må løbe parallelt med de lange kurser, er der en klar fordel ved længerevarende forløb.

Forandringerne i lærerkredsen på vinterskolen var små i forhold til året før. Rineke og H. C. Hansen fortsatte deres to-årige ophold i Botswana. Bent Haugaard Jeppesen havde afsluttet et års forskningsorlov og var igen i sving fra november. Som vikar for H. C. Hansen tiltrådte lic.scient. Ian Heilmann, tidligere medarbejder ved forskningscenter Risø, nu organist i Haderslev.

Hans Møller Christensen havde imidlertid antydnet, at han ønskede at gå på pension fra og med vinterskolens afslutning, og efterhånden blev det klart, at det var alvor. Hans Møller Christensen kom til skolen i 1957 og havde ved siden af sine studiehold – i bl.a. det gamle Kina og Indien – store hold i udenrigspolitik, ligesom han igennem den sidste halve snes år præsterede en ugentlig gennemgang af de aktuelle begivenheder på den verdenspolitiske scene. Det er ikke let at finde en efterfølger, som kan overtage denne undervisning. Men sådan er vilkårene. En ordentlig højskolelærer kan – så at sige pr. definition – ikke erstattes. Faget kan ikke adskilles fra personen.

Sommeren 1990 blev en meget travl periode, idet vi foruden den almindelige sommerskole og de sædvanlige korte kurser, pensionistkurser, tegne- og malekursus, internationale kurser m.m. havde en række ugekurser for svenske pensionister i samarbejde med oplysningsforbundet »Vuxenskolan«.

Samtidig måtte vi indrette os med en interimistisk spisesal i form af et stort telt rejst på gårdspladsen. Grunden var, at en stormskade på spisesalens tagkonstruktion nødvendigvis måtte udbedres. En svær opgave, men den blev løst perfekt takket være en dygtig indsats fra ingeniørfirmaets og de implicerede håndværkeres side i samarbejde med Topsikring.

Det var naturligvis ekstra besværligt for køkkenet midt i mylderet af kurser at skulle transportere alt via en gangbro over i teltet, og værre blev det, da en brand i dampanlægget, forårsaget af en fejl i det relativt nyinstallerede naturgasfyrns sikringsystem, satte de store gryder m.m. ud af drift i en måneds tid.

Midt i juni kunne spisesalen tages i brug igen. Det blev fejret med en festlig middag og en sammenkomst for alle medvirkende ved »genrejsningen«. Håndværkere, ingeniører og forsikringselskab overrakte ved den lejlighed skolen en storslået gave bestående af 120 smukke smedejernslysestager, udført af vor lokale kunstmed Willy Schmidt.

Den 5. juni havde vi et velbesøgt grundlovs møde med Ebbe Kløvedal Reich som taler. Af øvrige arrangementer på sommerskolen kan nævnes foredrag af Arn Gyldenholm (Om livets begyndelse), Knud Sørensen, Knud Hertling (Om Grønland), Ivar Hansen og Lilli Gyldenkilde (Om Danmark, Norden og Europa).

Med sommerskolens afslutning forlod endnu en lærer gennem mange år undervisningsarbejdet for at træde over i de pensioneredes rækker, nemlig Bent Haugaard Jeppesen. Men nogen nedgang i aktivitetsniveau bliver der dog tydeligvis ikke tale om, for Haugaard er allerede i gang med den næste bog. Det bliver en biografi om forhenværende kulturminister Julius Bomholt, hvis efterladte arkiv skal være særdeles omfattende, så der er tale om et ganske omfattende projekt. Også i dette tilfælde gælder det, at ingen er

selvskrevet til at træde i stedet for Haugaard som den skarpe, kritiske litterat på stedet.

Efterårs mødet 5.-7. oktober 1990 dannede rammen om Askov Højskoles 125 års jubilæum. Talerne havde alle på en eller anden måde nær tilknytning til skolen. Fredag eftermiddag fortalte skolens sang- og musiklærer Kristian la Cour om en jævnaldrende (med skolen), nemlig komponisten Carl Nielsen, født 1865. Biskop Helge Skov behandlede emnet: »Forsvar for sognet«, og museumsleder Finn Thrane, Museet for fotokunst, Brandts Klædefabrik, Odense holdt et lysbilledforedrag med titlen: »Troldspejlet – om fotografiets natur og unatur«.

Inge Bjørn havde kaldt sit foredrag lørdag formiddag »Den RENE elendighed«. Det havde form af en historisk fortælling. Formanden for Askov Højskoles styrelse, professor Gunnar Thorlund Jepsen, Århus Universitet talte derefter om højskoletanken og dens betydning i dag. Foredraget, hvis titel var: »Er lyset for de lærde blot«, er trykt i Dansk Udsyn nr. 4, 1990.

Lørdag aften var der festmiddag med taler af bl.a. kulturminister Ole Vig Jensen, undervisningsminister Bertel Haarder, rektor, dr.phil. Else Marie Bukdahl, borgmester P.Bent Jensen, professor Gunnar Thorlund Jepsen, formanden for Askov Lærlinge Marianne Poulsen, formanden for Askov Bylaug Jens Ole Nielsen, formanden for Foreningen for Folkehøjskoler Ove Korsgaard, biskop Helge Skov, fhv. højskoleforstander Poul Engberg, højskolelærer Hans Møller Christensen og Hans Henningsen. Toast-master var Thormod Christensen. Mange var kommet fra nær og fjern for at festligholde dagen. Det lykkedes at skaffe plads til ca. 520 i spisesalen, men så var det også nødvendigt at stoppe for tilmeldingen. Skolen modtog i anledning af jubilæet mange smukke og værdifulde gaver, bl.a. billeder og pengegaver til udsmykning af Fengers Hus, hvor det hele begyndte den 3. november 1865.

Søndag formiddag var der gudstjeneste i Askov kirke ved Agner Frandsen. Om eftermiddagen talte Tage Skou-Hansen om: »En gammeldags dansker og en ny europæer«, og undertegnede sluttede foredragsrækken med et foredrag om: »Det baltiske opbrud«. Og med en koncert med musik af bl.a. Schumann og Carl Nielsen afsluttede et både velbesøgt og festligt jubilæumsmøde.

Hans Henningsen

Askov Højskole 1990

Nu har også jeg været på Askov, ligesom hundredvis af andre. Generation på generation. Vi har skiftende overtaget hinandens værelser og pladser.

Men det var altså ikke en selvfølge, at jeg tog på Askov – skønt min mor også har været der. Og skønt min mormor eller morfar sikkert også kunne have været der.

Da jeg tog et »Sabbath-år« efter gymnasiet, havde jeg ihvertfald ikke lyst til højskole. Tanken om guitarspil og om at nulre tæer afskrækkede mig.

Alligevel, efter jeg havde rejst et $\frac{1}{2}$ år i den vide verden, sad jeg en dag med telefonen i hånden og spurgte Henningsen, om jeg måtte komme til Askov næste dag.

Jeg glædede mig til at få læst og lavet noget af alt det, jeg var kommet i tanke om, og jeg trængte til at falde til ro.

Den første tid slog mig meget. Jeg syntes, det var så morsomt, hvor forventelig skolen var. I den grad højskolernes højborg, med folkedans og højskolesangbøger. Reelle og kontante fag. Ikke nogen form for pseudo-elevdemokrati og snagende fællesmøder.

Min fulde respekt. Det er både behageligt og afslappet at man ikke skal være social, og så er det jo alligevel svært at lade være. Det er oplivende, at højskolen er fuld af så forskellige folk. Jeg er glad for at have mødt Ejler der var post, og Jette der var bibliotekar. En lille dum gymnasieelev lærer meget af at være elev sammen med folk, som har været en del af ungdomsop-røret, og nogen som måske ligefrem har oplevet anden verdenskrig. Det giver helt andre former, man får ud af analyserede tekster, når det ikke kun er jævnaldrende og målrettede gymnasieelever, der kommer med de rigtige svar.

Desuden er det oplivende at selv lærerne er interesserede i undervisningen. Det giver liv når Lars Bo Bojesen underviser i Religions-psykologi, fordi det er hvad han finder spændende.

At være på højskole var motiverende. Man snusede til så mange forskellige fag, ting og sager, som man syntes, at det var da sjovt at gå videre med. Forunderligt nok viste det sig også, at hvad jeg før havde villet vide mere om, beskæftigede vi os pludselig med i timerne.

Til sidst i slutningen af mit fem måneders ophold, kunne jeg mærke, at nu var det på tide at gå grundigere ind i sagerne.

Man kan ikke fortsætte i en uendelighed med pure højskolefag, synes jeg.

Nu er det sjovt at komme på besøg på skolen. Det er virkelig et liv man kender. Man kender spisetiderne, og ved hvor telefonerne er. Man kender lærerne og Marie og Svendåge. Eleverne er søde og imødekommende. Begærlige efter at få det allerbedste ud af deres ophold. Ligesom vi var det.

Jeg tror højskolen er animerende.

Signe Rørdam Thomsen

Formandsberetning

Når skolen kan fejre 125 års jubilæum, og når vores elevforening er over 100 år gammel, kan det ikke undgås at man som elevforeningsbestyrelse føler sig som et led i en lang kæde. En kæde der gerne skulle fortsætte og holde mange år endnu. I Askov Lærings bestyrelse vil vi gøre vort til at kæden ingen svage led får.

I år har vi i bestyrelsen oprettet et nyt udvalg, et forretningsudvalg bestående af formand, næstformand og sekretær. Formålet med forretningsudvalget er at lette det daglige arbejde plus at forberede bestyrelsens møder. Udvalget har fungeret godt og jeg tror at det fremover vil gavne og lette bestyrelsens arbejde meget.

Efter sidste års generalforsamling tog vi, efter opfordring, atter fat på at overveje mulighederne for udgivelse af jubilæumsbogen – den bog der skulle udgives i anledning af Askov Lærings 100 års jubilæum i 1987. Udgangen på vore overvejelser blev, at vi følte at der allerede var brugt mange kræfter og megen energi uden dog at nogen syntes at materialet og økonomien bag bogen er tilstrækkeligt til en udgivelse. Derfor har vi besluttet ikke at arbejde mere med jubilæumsbogen, den bliver altså ikke udgivet.

AL-nyt er udkommet to gange i det forgangne år, en gang i december og en gang i maj. Bladet har fået en redaktionel stramning, således at indholdet nu skulle være bedre og vi håber at læserne har fået mere glæde af bladet. Som nogen måske har bemærket har vi skiftet trykkeri, hvilket har medført en betydelig besparelse. Trykket er dog ikke helt samme kvalitet som fra vort tidligere trykkeri, men vi håber at få rettet på den sag inden næste udgivelse.

Ved efterårsmødet sidste år rundede elevstøttefondens formue 50.000,- kr., det beløb vi gennem flere år har stræbt efter at nå op på. Bestyrelsens fondsudvalg gik derfor i gang med at forberede registrering og igangsættelse af fonden, hvilket gav flere problemer end forudset. Det viste sig at der er kommet nye regler for fonde siden indsamlingen til Elevstøttefonden begyndte. På den baggrund har vi i Askov Lærings bestyrelse brugt megen tid på at diskutere hvad der fremover skal ske med fonden. Vi er endnu ikke nået frem til nogen konklusion, men har diskuteret flere mulige løsninger. Jeg skal nævne et par stykker: Vi kunne undlade registrering og starte uddeling med de 50.000,- kr. som grundkapital. Vi kunne også opløse fonden og lade formuen overgå til et af Askov Højskoles bestående legater. En tredje mulighed kunne være at sammenlægge fonden med et af skolens legater, men dog fastholde kriterierne for uddeling, plus at Askov Lærings skulle have en repræsentant i legatbestyrelsen.

Som sagt er det et stort arbejde, men vi regner med at nå en afklaring i det kommende år. For at vi kan komme i gang med uddeling fra fonden,

kræver det en ændring af fondens vedtægter. Herom senere under dagsordenens punkt 8.

Eleveorienteringen har vi i år igen lavet ved at besøge hvert enkelt hus ved et husmøde. Vi havde uddelt de nye foldere kort før vores besøg, og vi har indtryk af at folderen fungerer godt, og giver en god orientering om foreningen.

Medlemstallet for Askov Lærlinge er 542 direkte medlemmer og 368 medlemmer gennem Dansk Udsyn. I forhold til sidste år er det en samlet tilbagegang på i alt 42.

Regnskabet, der i år viser bedre resultat end sidste år, har vi fulgt nøje, specielt omkring udgivelsen af AL-nyt, da det er en af vore store udgiftsposter. AL-nyt's decemhernummer blev således udsendt sammen med girokort til indbetaling af medlemskontingent, hvilket gav en portobesparelse.

Bestyrelsen har været samlet 4 gange i løbet af året, alle 4 gange på Askov Højskole. Der ud over har de forskellige udvalg holdt møde efter behov.

Ved vore møder på Højskolen møder vi altid stor imødekommenhed og hjælpsomhed fra skolens ansatte. Det vil jeg gerne benytte lejligheden her til at sige tak for.

Af de af bestyrelsesmedlemmerne der er på valg ønsker Kaj Andersen, Kamma Lund Hansen og Jens Bang ikke at genopstille. I skal alle have tak for jeres indsats i bestyrelsen.

Til sidst en tak til kasserer, revisorer og bestyrelsesmedlemmer for jeres indsats i bestyrelsen.

Marianne Poulsen

Sommermøde 1990

Traditionen tro afholdt vi sommermøde på Askov Højskole omkring Sankt Hans.

I år prøvede vi at starte mødet på en helt anden måde end ellers. Fredagsfilmen var i år afløst af Café i Gule Hus, hvori sangaften ved Kristian La Cour indgik. På denne måde gjorde det ikke noget, at man kom dumpende efterhånden. Alle gled bare ind i den hyggelige atmosfære, hvor gensynsglæden udfoldede sig i rigt mål.

Lørdagen startede med en urokelig tradition nemlig morgensang ved Kristian La Cour, der spillede til både kendte og ukendte salmer og sange.

I formiddagens foredrag med titlen »På sporet af danskheden« stillede Jens Rosendal spørgsmålet, om vi danskere er noget særligt og hvis vi er det, om vi så kan bibeholde vores særpræg efter år 2000.

Efter frokost var der tre værksteder man kunne vælge imellem.

1. Min mening om det at være dansker i dag ved Jens Rosendal. Her diskuterede man formiddagens emne.

2. Skovtur i Estrup Skov ved Bo Karlshøj Riis. Trods formiddagens regnskyl kom man tørskoet hjem efter en dejlig eftermiddag i skoven sammen med gode venner, beriget af naturindtryk og historiske facts fra Estrup Skov.

Det tredje og sidste værksted blev ledet af en genganger fra sidste år nemlig Lene Halskov. Her blev alle muskler rørt – benmuskler, lattermuskler, sangermuskler. Stemmebånd og hjernevindingerne var også godt i gang når teksterne på sangene lært i vores første år skulle huskes.

Folkedans på plænen blev flyttet til festsalen, hvor der som sædvanligt var gang i den.

Efter aftensmaden som var grill på plænen var Lene Halskov igen i gang med sanglege og kædedanse.

Senere gik dansen i festsalen afbrudt af et flot anlagt Sankt Hansbål, som flammede klart i midsommernatten. Traditionen tro afsluttedes aftenens fest i Fengers Hus med natcafé.

Søndag formiddag var der gudstjeneste i Askov kirke og mødet blev afsluttet af Hans Møller Christensen søndag eftermiddag med det højaktuelle emne »Udviklingen i Østeuropa er den god for os?«.

Alt i alt havde vi også i år et vellykket møde, hvor den praktiske del af arrangementet forløb glat, dels på grund af skolens praktiske personale dels på grund af sommerskolens energiske indsats.

På sommermødeudvalgets vegne
Kamma Lund Hansen

Generalforsamling i Askov Lærlinge 1990

Grundet skolens jubilæumsfest var generalforsamlingen denne gang rykket nogle timer frem – til lørdag eftermiddag. 60-70 deltagere fandt vej til Tårnsalen, hvor Hans Møller Christensen med vanlig grundighed ledede afviklingen som dirigent.

Formanden, Marianne Poulsen, aflagde beretning om foreningens arbejde i det forløbne år, og Kamma Lund Hansen berettede uddybende om sommermødet. Begge beretninger er trykt andet steds i årsskriftet.

Mod sædvane gav beretningerne slet ikke anledning til kommentarer og bemærkninger. De blev godkendt.

Thormod Christensen fremlagde regnskabet, der sluttede med et overskud på 4396,18 kroner. Dermed kom formuen op på 7130,56 kroner, samt en restbeholdning af trøjer for 5609,19 kroner. Medlemstallet faldt i årets løb med 42 – ligeligt fordelt på Askov Lærlinge og Dansk Udsyn. Medlems-tallet blev 910, heraf 542 Askov Lærlinge og 368 fra Dansk Udsyn.

Regnskabet blev godkendt, og det blev enstemmigt vedtaget at holde uændret kontingent i det kommende år. Sidste kontingentstigning fandt sted i 1986.

Kirsten Bomholt aflagde beretning om Elevstøttefonden. Målet blev nået i årets løb, og derfor har bestyrelsens fondsudvalg arbejdet med tre væsentlige spørgsmål før fonden kan begynde at udbetale støtte. Det drejer sig om fondens skatteforhold, registrering i fondsregisteret og vedtægtsændring.

Kirsten Bomholt oplyste, at fonden kun er skattepligtig, hvis den registreres. Det har hverken bidragyder, fond eller støttemodtager fordel af. Det koster 1000 kroner at blive registreret, og der er registreringspligt, hvis formuen overstiger 50.000 kroner.

Endelig oplyste Kirsten, at modtagerne ikke skal betale skat af støtten, når den ydes til nedbringelse af elevbetalingen. Thormod fremlagde elevstøttefondens regnskab, hvoraf det fremgik, at der i årets løb kom omkring 4000 kroner ind i frivillige bidrag.

Der blev fremlagt to forslag til ændring af elevstøttefondens vedtægter, og de blev begge vedtaget enstemmigt uden debat. Den første ændring tager højde for registreringspligten, mens den anden er en følge af, at Ribe Amtsråd har afvist at udpege en repræsentant for offentligheden til fondsbestyrelsen. Det bliver i stedet Vejen Kommune.

Ved valget til bestyrelsen blev Kirsten Bomholt og Ulf Bromose genvalgt, mens Mette Qvistgaard blev nyvalgt. Som suppleanter valgtes Kirsten Larsen, Kirsten Mikkelsen og Ulla Jensen. Kaj Andersen, Jens Bang og Kamma Lund Hansen ønskede ikke at genopstille, og formanden takkede for deres indsats i bestyrelsen.

Til revisionen var det genvalg begge gange. Anna Luise Huggler som revisor, og Niels-Erik Jørgensen som revisorsuppleant.

Dagen efter generalforsamlingen konstituerede bestyrelsen sig således:

Marianne Poulsen, formand og styrelsesrepræsentant

Ulf Bromose, næstformand

Uffe Tønning, sekretær

Ulla Kamp, styrelsesrepræsentant

Kirsten Bomholt, elevstøttefondens bestyrelse

Pernille Dam Andersen

Kirsten Hede Pedersen

Johannes H. Nielsen

Michael Halskov Christensen

Bo Karlshøj Riis

Lotte E. Larsen, valgt af vinterskolen 89-90

Signe Rørdam Thomsen, valgt af sommerskolen 90

Mette Quistgaard

Siden har Pernille ønsket at træde ud af bestyrelsen. Hun afløses af første-suppleanten Kirsten Larsen.

Ref. *Uffe Tønning*

Askov lærlinges regnskab 1989/90

Indtægt

Kassebeholdning ved årets begyndelse	kr.	2.734,38
542 medlemskontingenter	kr.	41.320,00
368 medlemskontingenter Dansk Udsyn	-	8.832,00
Salg af trøjer	-	4.240,00
Renteindtægt	-	112,86
Diverse indtægt	-	100,00
Gave fra Johanne Mogensen	-	1.000,00
		<u>55.604,86</u>
Balance		<u>kr. 58.339,24</u>

Udgifter

Kontorhold	kr.	432,98
Portoudgifter	-	10.622,70
Tryksager	-	5.053,86
Askovgården	-	1.500,00
Rejsegodtgørelse	-	3.055,00
Årsskriftet	-	18.965,12
A.L.-Nyt	-	4.451,19
Køb af trøjer	-	7.277,83
Repræsentation	-	150,00
		<u>51.508,68</u>
	kr.	51.508,68

Kassebeholdning ved årets slutning:

Kasse	kr.	0,00
Bank	-	6.600,34
Giro	-	230,22
		<u>6.830,56</u>
Balance		<u>kr. 58.339,24</u>

Askov Højskoles regnskab

RESULTATOPGØRELSE FOR PERIODEN 1. JANUAR TIL 31. DECEMBER 1989

Indtægter:		
Statsstilsbud	kr.	5.690.864
Skolepenge	-	4.484.680
Øvrige indtægter	-	2.593.538
		<u>kr. 12.769.082</u>
Udgifter:		
Undervisning:		
Lærertilskud	kr.	3.580.995
Andre	-	542.122
		<u>kr. 4.123.117</u>
Bygninger:		
Prioritetsrenter	kr.	1.685.968
Vedligeholdelse	-	1.036.357
Varme og lys	-	1.066.092
Rengøring	-	471.455
Andre	-	224.448
		<u>kr. 4.484.320</u>
Kostforplejning:		
Bespisning	kr.	2.322.245
Andre	-	260.667
		<u>kr. 2.582.912</u>
Administration:		
Kontor incl. løn	kr.	1.137.970
Andre	-	291.989
		<u>kr. 1.429.959</u>
Øvrige udgifter:		
Renter i øvrigt	kr.	118.453
Andre	-	8.513
		<u>kr. 126.966</u>
<i>Udgifter i alt . . . . .</i>	<i>kr.</i>	<i>12.747.274</i>
<i>Resultat før afskrivninger . . . . .</i>	<i>kr.</i>	<i>21.808</i>
Afskrivninger:		
Afskrivninger	kr.	0
Henlæggelser	-	0
		<u>kr. 0</u>
<i>Regnskabsmæssigt resultat . . . . .</i>	<i>kr.</i>	<i>21.808</i>

BALANCE PR. 31. DECEMBER 1989

Aktiver:

Omsætningsaktiver:

Kontante beholdninger	kr.	48.392
Værdipapirer	-	36.145
Debitorer	-	853.069
Varelagre	-	155.846
	kr.	<u>1.093.452</u>

Anlægsaktiver:

Inventar og udstyr, undervisning	kr.	383.442
Inventar, kostafdeling m.v.	-	522.001
Ejendomme, kontantværdi pr. 1/1 1989	-	44.294.900
Ombygning 1989	-	1.485.308
	kr.	<u>46.685.651</u>

Legater og Fonds	kr.	<u>325.442</u>
----------------------------	-----	----------------

<i>Aktiver i alt</i>	kr.	<u>48.104.545</u>
--------------------------------	-----	-------------------

Passiver:

Gæld:

Kortfristet gæld	kr.	3.643.247
Langfristet gæld, kursværdi pr. 31/12 1989	-	21.730.416
	kr.	<u>25.373.663</u>

Legater og Fonds	kr.	<u>325.442</u>
----------------------------	-----	----------------

Egenkapital:

Egenkapital:

Saldo pr. 1/1 1989	kr.	22.288.272
Kapitalbevægelser	-	95.360
Regnskabsmæssigt resultat	-	21.808
	kr.	<u>22.405.440</u>

<i>Passiver i alt.</i>	kr.	<u>48.104.545</u>
----------------------------------	-----	-------------------

Elever på Askov Højskole 1990/91

Elever sommerskolen 1990

Alfoneh, Hassan, Muskathaven 26, 2.th., 2730 Herlev
Andersen, Kurt J., Fuglsangsvej 29, 4892 Kettinge
Bihsen, Povl, Hans Tausensgade 19 305, 5000 Odense C.
Bohn, Jette, Rostrupsvej 15, 9000 Ålborg
Boriths, Hans, Strandvejen 226, 5500 Middelfart
Brückner, Lars, Hedeboparkens Kollegium, Vær. 316 Hedebop. 4,
4000 Roskilde
Carlsen, Pia, Hans Mikkelsvej 14, 8981 Spentrup
Damgaard, Søren, Stationsvej 25, 6230 Røde Kro
Dreier, Svend, c/o Kjeld Jeppesen, Krovej 2, Visby, 6261 Bredebro
Erfurth, Anette, Plantagen 25, 5600 Fåborg
Eskildsen, Per, Lindevanhusene 46 st.mf. 2630 Tåstrup
Farah, Mahamed Ahmed, Vester Kærsvvej 4, 2650 Hvidovre
Hedegaard, Henrik, Viborgvej 114, 8210 Århus V.
Jepsen, Viggo Nørgaard, Viaduktvej 5, 3450 Allerød
Jørgensen, Steen H., Varbjergvej 57 5.th., 6100 Haderslev
Kamp, Niels M., Tagensvej 15 vær. 11, 2200 København N.
Karstoft, Ruben, Døvlingvej 2, 6933 Kibæk
Kjærgaard, Louise, Hedegårdvej 9, 7620 Lemvig
Knap, Susanne, Leddet 9 I.th., 2600 Glostrup
Knudsen, Lone, Børglumvej 2, vær. 208, 8240 Risskov
Larsen, Flemming, Bulgariensgade 5, III.th., 2300 København S.
Lund, Mary, Dyrkobbel 97b, 6300 Gråsten
Lyngaa, Jesper, Ellundvej 19, Bov, 6330 Padborg
Micha, Philipp, Laniostrasse 21, 4050 Mönchengladbach 5, Vesttyskland
Mikkelsen, Krista, Hastrupvej 4C, 8680 Ry
Mohr, Jørgen Pind, Ringtoften 149 I.th., 2740 Skovlunde
Møller, Niels Paludan, Tøndergade 6 2.tv., 1752 Vesterbro
Nazery-Aghababa, Shahroz, Rosensgade 124 I, 8300 Odder
Nielsen, Birgit Ø., Skelagervej 204 b, 8200 Århus N.
Nielsen, Ejler, Brumleby 193, L 27, 2100 København Ø.
Nielsen, Joan Schou, Lundeberggårdsvej 64 I.th., 2740 Skovlunde
Nielsen, Lisbeth Tønning, Karlebyvej 7, 4880 Nysted
Nielsen, Tove Norup, Bjergkløverstien 3, Yderby, 4583 Sj. Odde
Olsen, Benny Allan, Vigerslev Alle 396, 6 I.th.mf., 2650 Hvidovre
Oreskov, Connie, Syvvejen 21, Orø, 4300 Holbæk
Pedersen, Uffe V., Lodsejervej 13-3-10, 8900 Randers
Petersen, Kirsten, Sdr. Ottinggade 12, 6100 Haderslev
Poulsen, Bo Porsdal, Bakkevej 6, 3500 Værløse

Poulsen, Ellen Margrethe, Nordlandsvej 75, 7100 Vejle
 Qvist, Ana C. B., Vejrøvænget 67, 5500 Middelfart
 Rahimi, Assadollah, c/o B. Koudal, Æblets Kvarter 9, 2990 Nivå
 Rasmussen, Adrian, Skovvejen 44 C I.tv., 8000 Århus C.
 Rasmussen, Annette B., Vestergade 21 C I.th., 4930 Maribo
 Salto, Charlotte, Onsgårds Tværvej 2 4.th., 2900 Hellerup
 Skovsgaard, Rene, Lyngdalvej 36, 8500 Grenaa
 Soltani, Mohammad A., Dagmarvej 5, 3060 Espergærde
 Strick, Heidi K., 1729 106PL NE Bellevue, WA 98004, USA
 Sørensen, Hanne, Høllevej 8, Gårslev, 7080 Børkop
 Sørensen, Jette, Hammershøj 27, 9460 Brovst
 Taka, Fumiyuki, Kosuge 3-6-9-401, Katsushika-ku, Tokyo, Japan
 Therkildsen, Poul Erik, Åvang 17, 7100 Vejle
 Thomadsen, Charlotte, Rosenvej 4, 8981 Spentrup
 Thomsen, Henrik Rask, Tage-Hansensgade 7 3.th., 8000 Århus C.
 Thomsen, Signe R., Slotsgade 11, 6240 Løgumkloster
 Tågesø, Henrik, Hans Tausensgade 6 III, 5000 Odense C.
 Vahdatipour, Keivan, Sejersgården 62, 6690 Gørding
 Wilenski, Jan Brian, Dronningsgade 27 III.tv., 7000 Fredericia

Elever vinterskolen 1990/91

Agerbæk, Maj-Britt, Torvet 5, 6270 Tønder
 Aksoy, Ismail, Hotel Frydenlund, Gl. Kongevej 176, 1850 Frederiksberg
 Albæk, Ellen, Birkevej 13, 3390 Hundested
 Ammitsbøll, Lise, Frederiksbjergtorv 1, II.th., 8000 Århus C.
 Almar, Niels Paasch, Dr. Abildgaards Alle 12, 3., 1955 Frederiksberg C.
 Andersen, Claus, Frederikssundsvej 20, 4.tv., 2400 København NV:
 Andersen, Gitte K., Skolebakken 17, 9000 Ålborg
 Andersen, Gudrun Hauch, Christiansgade 30, 3., 9000 Ålborg
 Andersen, Helle Frausing, Søparken 16, Stilling, 8660 Skanderborg
 Andersen, Helle Møller, Strandlystvej 37, 5330 Munkebo
 Andersen, Kiss Møldrup, Kirkebækvej 27, 8800 Viborg
 Andersen, Signe K. Borup, Skolebakken 14, Strandhuse, 6000 Kolding
 Andersen, Steen Hammershøj, Blichersvej 10, 8752 Østbirk
 Andersen, Tine Ditlev, Engblommevej 26, 4000 Roskilde
 Appel, Marie Christine, c/o Sjøløv Boulevard 133, 2500 Valby
 Atika, Nizar Abou, Værdvej 83, 2.tv., 6100 Haderslev
 Axholm, Anne, Rævehøjparken 3, 2.tv., 2800 Lyngby
 Bahrami, Reza, Fyrparken 318, st.th., 6710 Esbjerg V.
 Balle, Erling, I. M. Mørks Gade 12, 2., 8000 Århus C.
 Balslev, Lars, Strandboulevard 149, III.tv., 2100 København Ø.
 Balslev, Rikke, Egebovej 6, 2.th., 2800 Lyngby
 Begtrup, Birgit, Råhøjvænget 25, 8260 Viby J.
 Bennetzen, Marianne, Damgårdsvej 28, Gram, 8660 Skanderborg
 Bjørnstrup, Anders C., Melchorsplads 4, tv., 2100 København Ø.

Boiesen, Christina Trolle, Østerled 18, st.tv., 7100 Vejle
Brozek, Claus, Spurvevej 3, 4840 Nørre Alslev
Canvin, Gordon, Grønnegade 23, 6760 Ribe
Christensen, Hans M., Kvægholm 6, 4281 Gørlev
Christensen, Neel Hanne, Nr. Farimagsgade 23, 5.th., 1364 København K.
Christensen, Rikke Tindal, Herluf Trollesgade 24, st.th., 8200 Århus N.
Christensen, Robert, Elmelyparken 12 B. 1.lejl.79, 2680 Solrød Strand
Cordius-Hansen, Linda, Televænget 24, 1.th., 2770 Kastrup
Cramer, Benthe, Ravnekærvej 16, 5631 Ebberup
Demescsko, Sam, Vesterby 6, 6950 Ringkøbing
Detlefsen, Louise, Staget 34, 3070 Snekkersten
Eilso, Charlotte, Fjeldparken 6, 6000 Kolding
Erendal, Tanja, Primulavej 7, 5700 Svendborg
Ewaldsen, Kirsten, Grydemosevej 79 A, 3060 Espergårde
Exner, Morten, Jærgårdsgade 132, II, 8000 Århus C.
Faurby, Anders Tange, Langelinie 85, 5230 Odense M.
Fisker, Marianne T., Sjællandsgade 61 A-302, 2200 København N.
Fog, Christina, Madegårdsvej 6, 5350 Rynkeby
Frandsen, Betina Bay, c/o Bjørnskudevej 4 A, 7130 Juelsminde
Frandsen, Lars Bülow, Brændgårdvej 13, 7400 Herning
Freimer, Georg, Snerlevej 47, 3000 Helsingør
Freimer, Kirsten Sønderkov, Snerlevej 47, 3000 Helsingør
Fuglsbjerg, Hanne, Herredsvej 76, 2820 Gentofte
Fuglsang-Damgaard, Anne C., Stenbjergparken 1 B, II.tv.,
6400 Sønderborg
Gall, Majbritt, Vinkelvej 6 J, 3200 Helsingør
Gejl, Lars C. B., Ølbyvej 179, 4623 Ll. Skensved
Ghader, Anwer Saied, Hjulbjergvej 23, 8270 Højbjerg
Grønbech, Marianne, Gyldenlakvej 32, 2300 København S.
Gyllenhoff, Johanna, Strandgade 49 C, 3000 Helsingør
Hadenfeldt, Ole, Gråstensgade 2, 4.tv., 1677 København V.
Hahn, Petrine C., Holsteinsgade 26, 3., 2100 København Ø.
Hameg, Nora, Sønderkovvej 11, 8520 Lystrup
Hansen, Grete Eggert, Vesterskovvej 6, 4800 Nykøbing F.
Hansen, Jane, Nørager 66, 6230 Rødekro
Hansen, Jette Rostgaard, Skarpæsvej 141 D, 9990 Skagen
Hansen, Lars, Pilevej 3, Nr. Lyndelse, 5792 Årslev
Hansen, Mogens, Vølundsgade 25, 1.th., 2200 København N.
Haraldsen, Linda, Hestehøjvej 155 A, 5062 Odense S.
Heilmann, Kristian, Jollen 75, 3070 Snekkersten
Hugger, Weise, Lundhøjvej 24, 9800 Hjørring
Hvillum, Henrik, Gustav Wieds Vej 5, 8500 Grenå
Højbak, Esther, Tiphedevej 8, 7200 Grindsted
Høgenhaven, Hanne, Plantevej 27, I.th., 2860 Søborg
Høyer, Jacob, Ølbyvej 56, 7600 Struer
Isbrand, Johan, Juelsmindevej 22, 2.tv., 5200 Odense V.

Jacobsen, Esben, Dalvejen 25, vær. 2, 8600 Silkeborg
 Jakobsen, Mikael, Fredensgade 16 B, lejl. 13, 8000 Århus C.
 Jalk, Jakob Christian, Østersognsvej 4, Sdr. Nisum, 6990 Ulfborg
 Jensen, Anne Gerd, Strandvejen 136, 3700 Rønne
 Jensen, Astrid, Klintebakken 16, 6933 Kibæk
 Jensen, Kurt, Sjællandsgade 19, 8600 Silkeborg
 Jensen, Lars, Thit Jensens Vej 3 A, 9640 Farsø
 Jensen, Lars Svoger, Søndervej 18, 8350 Hundslund
 Jensen, Lene Ellegaard, Skovbrynet 58, I.th., 4700 Næstved
 Jensen, Lisbet, Nørregade 1, 6960 Hvide Sande
 Jensen, Trine Birk, Rødegårdsvænget 15, 5230 Odense M.
 Jespersen, Dorthe Vinggård, Teglbakken 46, 5690 Tommerup
 Johannesen, Viggo, Nørregårdsvej 7, 8882 Fårvang
 Johansen, Lisbet Berg, Hesselhøvej 28, 8600 Silkeborg
 Justesen, Susanne, Vadumvej 43 B, Nørhalne, 9430 Vadum
 Jørgensen, Kell O., c/o Rosa Jørgensen, Sønderbrogade 58 B, 8700 Horsens
 Jørgensen, Martin Scott, Ådalsparkvej 41, 2., 2970 Hørsholm
 Kiilsgård, Gitte, Grønningen 1, II.th., 7700 Thisted
 Knudsen, Karen Trydeman, Skovmålvej 26, 5320 Agedrup
 Knudsen, Peter, Egebjergvej 26, 8751 Gedved
 Kofoed, Karen Marie, Stensgårdsvej 50, 7000 Fredericia
 Konradsen, Lisbeth Lindhardt, Asylgade 8, I.th., 2800 Lyngby
 Kristiansen, Lars, Thorupgård Alle 23, 2720 Vanløse
 Larsen, Anne Katrine K., Sadelmagertoftens 60, 8270 Højbjerg
 Larsen, Birgitte, Nordborgvej 17 C, kld., 7800 Skive
 Lauridsen, Søren Vesterby, Lyøgade 11, I.tv., 8200 Århus N.
 Lautrup, Rikke S., Krabbesgade 27, 8620 Kjellerup
 Lawaetz, Jens Christian, Falkensteinvej 20, 4200 Slagelse
 Lomholt, Joan, Vejenvej 18, Askov, 6600 Vejen
 Ludvigsen, Mikkel, Morbærhaven 8-17, 2620 Albertslund
 Mahdavi, Siamak, Thøger Reenbergsvej 10, I.th.04, 8800 Viborg
 Mariager, Dorte Bank, Jernaldervænget 34, 8220 Brabrand
 Matzen, Jeppe, Solbakker 55, 2840 Holte
 Micha, Philipp, Laniostrasse 21, 4050 Mönchengladbach 5, Vesttyskland
 Mogensen, Hans Chr., Kærgårdsvejen 2, 3720 Åkirkeby
 Mortensen, Christian V., Villetoftehegnet 216, 5210 Odense NV.
 Moss, Pia, Mariagervej 80, 9560 Hadsund
 Muldbjerg, Stig, Tolderlundsvej 76, I.th., 5000 Odense C.
 Munkholm, Kristian S., Søparken 15, 5260 Odense S.
 Mynster, Kirsten, c/o Lars Mynster, Sankelmarksgade 9, 5.tv.,
 1676 København V.
 Nedergaard, Hanne, Violvej 1, 8450 Hammel
 Nielsen, Christina, Præstevænget 5, 4872 Idstrup
 Nielsen, Henrik Bundgård, Skadevej 14, 8765 Klovborg
 Nielsen, Merete, Tjelevej 23, 6.th., 8240 Risskov

Nielsen, Mette Lomborg, Gl. Kalkbrænderivej 23, II.tv.,
2100 København Ø.

Nielsen, Ove Kent, Nansensgade 38, I.tv., 1366 København K.

Nielsen, Rikke L., Vestervang 132, 6650 Brørup

Nielsen, Sonja K. M., Aggersundvej 7, 9460 Brovst

Nielsen, Thomas Munch, Jernbanealle 55, 3060 Espergærde

Nielsen, Thomas, Søndergade 43, 8400 Ebeltøft

Nielsen, Ulla v. Pein, Dunhammervej 13, 4780 Stege

Nielsen, Willy, Høje Tøpholm 4, 2.tv., 3390 Hundested

Nissen, Eva, Laenvej 5, 8585 Glesborg

Nissen, Line Glimt, Rosenhøjvej 22, 8410 Rønde

Nygaard, Lise, c/o K. Overgaard, Chr. Wærumsgade 16, 4.th.,
8000 Århus C.

Nørgaard-Jepsen, Viggo, Viaduktvej 5, 3450 Allerød

Olsen, Sandra Bie, Woltersgade 10, 4.tv., 2300 København S.

Papuga, Andrezej, Stenosgade 4 A, 1616 København V.

Pedersen, Dorte Dam, Kirkevej 33, 1., 5580 Nr. Åby

Pedersen, Elly Reiner, Dyrskuevej 41, st., 9200 Aalborg SV.

Pedersen, Henrik, Hejlskovvej 94, 7840 Højslev

Pedersen, Jesper Nygaard, Kærvej 15, 6920 Videbæk

Pedersen, Tage, Julianevej 4, Vester Nebel, 6040 Egtved

Pedersen, Torben Hasager, Grenåvej 126, 8240 Risskov

Petersen, Hans Erik, Mærsk Kollegiet C 4, 6720 Fanø

Qvortrup, Thomas, Tapdrupvej 100, 8800 Viborg

Rasmussen, Anders Lundbeck, Vejlbystøften 1 C, 8240 Risskov

Rasmussen, Anja L., Vandkarsevej 41 A, 2880 Bagsværd

Rasmussen, Henrik, Karetmagervej 9, 8900 Randers

Rasmussen, Ingi, Tjódhildarbøta 9, Fr-100 Tórshavn

Reuschenbach, Vibeke, Skøn Valborgsvej 35, 7100 Vejle

Santesson, Tine, Teglvangen 19, 9000 Aalborg

Sattrup, Søren, Bøgevej 15, 8300 Odder

Schackinger, Cecilie V. A., Rugårdsvej 137, 5210 Odense NV.

Schmidt-Rasmussen, Ellen, Rosenvold 30, 7300 Jelling

Selmann, Ann, Møntmestervej 12 H, 2.th., 2400 København NV.

Simmelsgaard, Ole, Gedhøjen 20, 8700 Horsens

Sinnerup, Sandra, Langebjergvej 307, 3050 Humlebæk

Stavnsbjerg, Morten, Rævehøjvej 36, st.vær. 316, 2800 Lyngby

Steffensen, Torkil, Grønnegården 543-A, 2670 Greve

Stenz, Niels Blegvad, Frederikshavevej 6, 4792 Askeby

Sørensen, Joan H., Kirkevej 41, 7250 Hejnsvig

Sørensen, John Elith, Prs. Charlottesgade 49, 2.tv.04, 2200 København N.

Sørensen, Karin, Frederiks Alle 85, III.tv., 8000 Århus C.

Sørensen, Søren D. G., Kragelund Tværvæg 14 A, 8600 Silkeborg

Thomsen, Eva Roselil, Askevej 76, 6600 Vejen

Thomsen, Thomas Vrangbak, Saltobakken 44, 9900 Frederikshavn

Trillingsgaard, Lars, Gadevangen 47, 2800 Lyngby

Tybjerg, Fin, Thyrasvej 42, st.tv., 7400 Herning
Tønder, Joan, Vestre Stationsvej 68,3., c/o Grønning, 5000 Odense C.
Vessel, Lotte, Kaj Munks Vej 10, st.mf., 8260 Viby J.
Vinmans, Manuela, Munkholmvej 61, Poulstrup, 9760 Vrå
Viienholt-Nielsen, Pernille, Miravej 4, 8240 Risskov
Wenzel, Thomas Bo, Brødhøj 13, 2820 Gentofte
Westergaard, Anette, Badehusvej 4, 9000 Aalborg
Wied, Katrine Teilman, Lindebo 11, Lejl. 61, 2630 Høje-Taastrup
Wolthers, Mimi C., Viby Ringvej 39, 8260 Viby J.
Zeuthen, Hanne, Vesterø Havnegade 3, 9950 Vesterø Havn
Ødis, Per Ove, Hvedemarken 4, l.mf., 6400 Sønderborg
Østergaard, Karin, Vognmandsmarken 35, st.th., 2100 København Ø.